

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรมและงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษานี้ได้ทบทวนแนวคิดทฤษฎีและผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเด็นเพื่อประกอบการทำวิจัย ดังต่อไปนี้

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์
- 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับธรรมชาติ
- 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามหลักพระพุทธศาสนา
- 2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน
- 2.5 แนวคิดเกี่ยวกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
- 2.6 แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาทางเลือก
- 2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์

ความหมายของบทบาท มีผู้ให้นิยามคำว่าบทบาทไว้หลายความหมายดังนี้ สุพัตรา สุภาพ (2536) ได้ให้ความหมายของคำว่า “บทบาท” ว่าเป็น การปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพบุคคล บทบาทเป็นการปฏิบัติหน้าที่หรือการแสดงออกของคน ซึ่งคนอื่นคาดคิดหรือหวังว่าเขาจะทำ หรืออาจเป็นไปตามที่ตนเองอยากกระทำ บทบาทจึงเป็นทั้งเรื่องส่วนตัวและเรื่องส่วนรวม ซึ่งบทบาทของแต่ละคนอาจเป็นไปมาจากปัจจัยทางด้านจิตวิทยา ได้แก่ความคิดเห็นหรือทัศนคติส่วนบุคคล และปัจจัยทางสังคม เช่น ตำแหน่ง หน้าที่ และสถานภาพ

ปัจจัยที่มีผลต่อการแสดงบทบาท

นักวิชาการได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการแสดงบทบาทไว้หลายประการ คือ Allport (1967) กล่าวว่า บุคคลจะแสดงพฤติกรรมในขณะที่ดำรงตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่ง ขึ้นอยู่กับปัจจัย 4 ประการ

1. บทบาทที่คาดหวังของบุคคลอื่นในสังคม (Role Expectation)
2. ความคาดหวังของตนเองว่ามีบทบาทเป็นอย่างไร (Role Conception)

3. ความสอดคล้องกันระหว่างบทบาทที่คาดหวังจากสังคม และความคาดหวังในบทบาทของตนเอง (Role Acceptance)
4. การปฏิบัติตามบทบาท (Role Performance) คือ การแสดงบทบาทตามสภาพจริง (Actual Role) ซึ่งอาจแสดงตามบทบาทที่คาดหวัง ตามการรับรู้และเข้าใจของตนเอง ตลอดจนการที่บุคคลจะแสดงบทบาทได้ดีเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับ การยอมรับบทบาทนั้นๆ ของบุคคลที่ครองตำแหน่งอยู่ หรือเนื่องมาจากความสอดคล้องของบทบาทตามความคาดหวังของสังคม และตามการรับรู้บทบาทของตนเอง

Allport (1964) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการแสดงบทบาทของบุคคลว่าขึ้นอยู่กับปัจจัย 3 อย่างดังต่อไปนี้

1. การรับรู้บทบาท (Role perception) เป็นการรับรู้บทบาทของตนว่าควรจะมีบทบาทอย่างไร และสามารถมองเห็นบทบาทของตนได้ตามการรับรู้ที่ตน ซึ่งเกี่ยวข้องกับความต้องการของบุคคลนั่นเอง ทั้งนี้การรับรู้บทบาทและความต้องการของบุคคล ย่อมขึ้นอยู่กับลักษณะพื้นฐานส่วนบุคคล ตลอดจนเป้าหมายในชีวิต และค่านิยมของบุคคลที่สวมบทบาทนั้น

2. การยอมรับบทบาทของบุคคล (Role acceptance) ซึ่งเกิดขึ้นได้เมื่อมีความสอดคล้องกันของบทบาทตามความคาดหวังของสังคม และบทบาทที่ตนเองรับรู้อยู่ การยอมรับบทบาทนี้เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับความเข้าใจในบทบาทและการสื่อสารระหว่างสังคมและบุคคลนั้น ทั้งนี้ เพราะบุคคลไม่ได้ยินดียอมรับบทบาททุกบทบาทเสมอไป แม้ว่าจะได้รับการคัดเลือกหรือถูกผลักดันจากสังคม ให้ได้รับตำแหน่งและมีบทบาทหน้าที่ที่ปฏิบัติก็ตาม เพราะถ้าหากว่าบทบาทที่ได้รับนั้น ทำให้ได้รับผลเสียหรือเสียผลประโยชน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าขัดแย้งกับความต้องการหรือค่านิยมของบุคคลนั้น ผู้ครองตำแหน่งอยู่ก็พยายามหลีกเลี่ยงบทบาทนั้น ไม่ยอมรับบทบาทนั้น

3. การปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของบุคคล (Role performance) เป็นบทบาทที่เจ้าของสถานภาพแสดงจริง ซึ่งอาจจะเป็นการแสดงบทบาทตามที่คาดหวัง หรือเป็นการแสดงบทบาทตามการรับรู้และคาดหวังของตนเอง การที่บุคคลจะปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ได้ดีเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับระดับการยอมรับบทบาทนั้นของบุคคลที่ครองตำแหน่งอยู่ ซึ่งเนื่องมาจากความสอดคล้องกันของบทบาทตามความคาดหวังของสังคม และการรับรู้บทบาทของตนเอง

จากความหมายของคำว่าบทบาทที่ผู้รู้และนักวิชาการหลายท่านกล่าวมานี้ เราจะเห็นได้ว่า ในชุมชนต่าง ๆ นั้น ผู้นำแต่ละคนจะมีบทบาทที่แตกต่างกันไป ผู้นำบางคนอาจมีบทบาทและลักษณะทุกอย่างที่ผู้รู้และนักวิชาการกล่าวเอาไว้รวมอยู่ในตนเองทั้งหมด แต่ผู้นำบางคนอาจจะมีลักษณะเพียงบางอย่างเท่านั้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบุคลิกภาวะของผู้นำแต่ละคน ตลอดจนสิ่งแวดล้อม

ต่างๆเป็นสิ่งที่ประกอบ ในสังคมบ้านป่าหรือใกล้เคียงกับเขตป่าทางภาคเหนือตอนบนของประเทศ ไทย ผู้นำจะเป็นผู้ที่มีบทบาทสูงมากในเรื่องของการป้องกันรักษาสิ่งแวดล้อม เพราะว่าวิถีชีวิตของ ผู้คนที่อาศัยอยู่ในเขตป่าหรือใกล้เคียงกับเขตป่าทางภาคเหนือตอนบนนั้น จะผูกพันกับป่ามากที่สุด ซึ่งปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายไปนั้น ล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับ ผูกพันกับวิถีชีวิตคนในพื้นที่ทั้งสิ้น ดังนั้นผู้นำในสังคมจึงต้องเป็นผู้ที่แสดงออกในการกำหนด ทิศทางของชุมชนนั้นๆว่าจะมีแนวโน้มในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนอย่างไร เป็นความ ต้องการของผู้คนในชุมชนหรือไม่ หรือขัดกับจารีตประเพณีของชุมชนหรือมีพลังเหนือธรรมชาติ ไตที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ สิ่งเหล่านี้ผู้นำในสังคมจะมีบทบาทในการแสดงออกมาก และ ในขณะที่เดียวกันผู้คนในชุมชนก็จะเฝ้ามองดูและรับรู้ในสิ่งที่ผู้นำของตนได้แสดงบทบาทออกไปใน ด้านใด ถ้าหากสิ่งที่ผู้นำแสดงออกมานั้นไม่ถูกต้องในการรับรู้ของชุมชนก็จะเกิดการต่อต้านขึ้น แต่ ถ้าหากบทบาทที่ผู้นำแสดงออกมานั้นถูกต้องตามความเข้าใจของชุมชนแล้วก็จะได้รับการยอมรับ และให้ความร่วมมือในทุกประเด็นที่จะให้ความร่วมมือได้

คณินันต์ย์ จันทบุตร (2530) กล่าวถึงพระสงฆ์ว่าเป็นคำรวมที่ใช้เรียกศาสนบุคคลใน พระพุทธศาสนา ได้แก่ พระภิกษุ สามเณร และพระภิกษุสงฆ์ พระภิกษุที่ได้รับการอุปสมบทตาม พระธรรมวินัยและระเบียบแบบแผนประเพณีของคณะสงฆ์ของไทย ตามกฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2526) พระภิกษุในประเทศไทยปัจจุบันแบ่งได้เป็น 2 แบบ คือแบบบวชชั่วคราวไม่ ถึง 3 เดือน หรือไม่ครบพรรษา กับบวช 3 เดือนจำพรรษา 1 พรรษา หรือมากกว่านั้นแต่ไม่เกิน 5 พรรษา อีกประเภทหนึ่งบวชเป็นศาสนาทายาทสืบพระศาสนา ภิกษุประเภทหลังนี้ บวชเป็น เวลานาน บางรูปส่วนใหญ่บวชตลอดชีวิต แบ่งเป็นภิกษุผู้ปกครองสงฆ์อันได้แก่กรรมการมหาเถร สมาคมและเจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ รอง เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส และพระ นักศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์

ตามความรู้สึกของคนทั่วไป พระสงฆ์หมายถึงพระภิกษุ สามเณร ที่บวชเพื่อศึกษาเล่าเรียน ตามพระธรรมวินัยเพื่อเป็นศาสนาทายาทสืบอายุพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่จะปฏิบัติหน้าที่เป็นศาสน บุคคลที่พึงปฏิบัติและบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม ไม่ใช่พระภิกษุหรือสามเณรที่บวชตามประเพณี 3 วัน 7 วัน 1 เดือน หรือ 3 เดือน แต่ตามความหมายทางพระพุทธศาสนาสงฆ์คือพระภิกษุใน พระพุทธศาสนาตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไป กระทำกิจกรรมอันใดอันหนึ่ง เช่น ประชุมภายในสีมา

หน้าที่ของพระสงฆ์คือศึกษาและปฏิบัติเพื่อสืบต่อพระศาสนา ให้การศึกษาและเผยแผ่ พระพุทธศาสนา และให้การสงเคราะห์ประชาชน

ในสังคมไทย พระสงฆ์มีฐานะและความเป็นอยู่ที่แตกต่างไปจากประชาชน มีระเบียบวินัยสำหรับกำหนดความเป็นอยู่ และได้รับการยกย่องจากประชาชนให้อยู่ในฐานะที่เคารพสักการะ เรียกว่า เป็นสังคมหนึ่งต่างหากแต่เมื่อพิจารณาในทางนิติศาสตร์แล้วเห็นว่าพระสงฆ์หรือพระภิกษุสามเณร เป็นส่วนหนึ่งหรือหน่วยหนึ่งของสังคมหรือในสังคม เป็นพลเมืองของประเทศเช่นเดียวกับประชาชนทั้งหลาย ต้องปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมืองหรืออยู่ภายใต้บังคับกฎหมายบ้านเมืองทั่วไป และมีพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์เป็นข้อปฏิบัติส่วนหนึ่งต่างหาก

ณรงค์ ศรีสวัสดิ์ (2526) กล่าวถึงบทบาทและหน้าที่ของสถาบันศาสนาว่าจะทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของราษฎร 6 ประการ คือ

1. สอนหลักธรรมของศาสนา ถือว่าเป็นหน้าที่หลัก
2. ส่งเสริมให้ราษฎรเชื่อฟัง และปฏิบัติตามคำสั่งสอนทางศาสนา
3. ดำเนินกิจกรรมทางศาสนา พิธีกรรมทางศาสนา
4. การสงเคราะห์และการสันตนาการ เช่น การช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก
5. ให้คำปรึกษา และแก้ปัญหา
6. เป็นหน่วยควบคุมสังคม เช่น สั่งสอนให้ทำความดีละเว้นความชั่ว ร่วมมือร่วมใจกันพัฒนาชุมชน

พระมหาประยูร ญัตโต (2546) กล่าวถึงหน้าที่ของพระสงฆ์ที่ควรกระทำต่อสังคมว่า หน้าที่ทางสังคมของสงฆ์ คือ ช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นทุกข์โดยอาศัยเมตตาและกรุณาธรรมพระสงฆ์จึงมีบทบาทที่เกี่ยวกับตนเองและสังคมดังต่อไปนี้

1. บทบาทต่อตนเองและสังคม คือ มีหน้าที่ศึกษาและปฏิบัติตามหลักธรรมให้ถูกต้องเพื่อความบริสุทธิ์ ของตนเองและสถาบันสงฆ์
2. บทบาทต่อสังคมทุกห้วง คือหน้าที่ดังนี้
  - ให้การศึกษาหมายถึง อบรมสั่งสอนแนะนำผู้อื่นให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยดี โดยอาศัยความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม
  - เหยยแพร่ หมายถึง การช่วยเหลือให้มีการประพฤติปฏิบัติธรรมเป็นประโยชน์แผ่ออกไปในสังคมอย่างกว้างขวาง
  - สงเคราะห์ หมายถึง การให้ความช่วยเหลือแก่ปวงชนโดยบริสุทธิ์ใจ พร้อมกับปฏิบัติหน้าที่ทางสมณเพศของตน รักษาเกียรติและความบริสุทธิ์ของสถาบันสงฆ์ไว้

ประเวศ วะสี (2541) ได้กล่าวถึงพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมว่า พระพุทธศาสนาจะมีความหมายก็ต่อเมื่อมีประโยชน์ที่แท้จริงต่อสังคม ถ้าพุทธศาสนาไม่มีประโยชน์ที่แท้จริงต่อสังคม พุทธศาสนาก็จะเสื่อม พุทธศาสนาจะมีประโยชน์ต่อสังคมก็ต่อเมื่อพุทธบริษัทมีพระสงฆ์เป็นอาทิรู้เท่าทันสังคม การรู้เท่าทันเกิดจากการเรียนรู้ การเรียนรู้ทำให้เกิดปัญญา ปัญญาทำให้รู้ความจริง การรู้ความจริงทำให้รู้ความถูกต้อง การรู้ความถูกต้องทำให้ปฏิบัติถูกต้อง การปฏิบัติถูกต้องทำให้เจริญ

สรุปแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์

สรุปแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทที่แสดงออกของแต่ละบุคคล จะแสดงออกมาตามตำแหน่งหน้าที่ที่รับผิดชอบหรือเกิดจากจิตสำนึกในสิ่งๆ นั้นขึ้นอยู่กับบุคคลนั้นๆ มีวิสัยทัศน์มากน้อยแค่ไหน มีความเข้าใจสถานการณ์สภาพแวดล้อมที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความต้องการของตนและบุคคลอื่นอย่างไร การแสดงบทบาทบางครั้งไม่ต้องแสดงออกมาเฉพาะมีตำแหน่งหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบเท่านั้น อาจจะแสดงบทบาทออกมาเพราะจิตสำนึกที่ดี หรือเกี่ยวข้องกับสถานที่นั้นๆ เช่น พระสงฆ์กับการแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งด้วยสันติวิธี พระสงฆ์จะศึกษาถึงสาเหตุของปัญหา หาแนวทางแก้ไขปัญหา และวิธีป้องกัน พัฒนาวิธีการให้ดียิ่งขึ้น เป็นการแสดงบทบาทตามการรับรู้และคาดหวังของสังคม พระสงฆ์มีบทบาทในการพัฒนาจิตใจเป็นหลัก เป็นผู้นำทางปัญญา พระสงฆ์จึงต้องศึกษาหลักธรรมคำสอน น้อมนำมาปฏิบัติให้เกิดผลกับตนเอง และอบรมสั่งสอนชี้แนะแนวทางที่ดีให้กับศรัทธาสาธุชน ในการนำหลักธรรมไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ให้พบกับความสงบสุขตลอดไป

2.2 แนวคิดทางพระพุทธศาสนากับธรรมชาติ

พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ (2536) กล่าวว่าพระพุทธศาสนา เกิดขึ้นเมื่อ 2500 กว่าปีล่วงมาแล้วและถ้าได้ศึกษาความเป็นมาของพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่าการปฏิบัติตนและคำสั่งสอนของพระบรมศาสดาของพระพุทธศาสนา เป็นไปในลักษณะที่เกี่ยวคู่กับธรรมชาติมาโดยตลอด ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของพระพุทธศาสนาและธรรมชาตินั้น เริ่มขึ้นตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังทรงเป็นพระราชกุมารมาเลยทีเดียว

พระพุทธเจ้ามีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิดตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ จนถึงวาระสุดท้ายของพระชนม์ชีพ เริ่มตั้งแต่พระองค์ประสูติในลุมพินีสถาน ซึ่งเป็นอุทยานที่ร่มรื่นไปด้วยต้นไม้และธรรมชาติ เมื่อพระองค์ทรงเจริญพระชนมายุขึ้นมาโดยลำดับ ก็มีพระราชอัชฌาศัยที่เปี่ยมไปด้วยความรักความเข้าใจธรรมชาติ เช่นทรงมีพระทัยเมตตาต่อสัตว์และสนใจกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติตลอดมา และเมื่อผ่านประสบการณ์แห่งชีวิตมาจนได้ข้อสรุปว่า ความสุขทางโลกที่

พระองค์ได้รับอยู่นั้น มิใช่ความสุขที่แท้จริง จึงตัดสินใจพระทัยเสด็จออกบรรพชา ก็ทรงมุ่งหน้าสู่สถานที่ที่สงบร่มรื่นบริเวณริมฝั่งแม่น้ำอโนมา ซึ่งมีสภาพแวดล้อมเป็นธรรมชาติที่สมบูรณ์ หลังจากนั้นก็แสวงหาสถานที่บำเพ็ญความเพียรทางจิต พระองค์ทรงเลือกสถานที่อันร่มรื่นและสงบเย็นของตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา จนในที่สุดก็ได้ตรัสรู้ ณ สถานที่นี้เอง

เมื่อพระพุทธองค์ ได้ทรงค้นพบทางแห่งความสุขที่แท้จริงแล้ว ก็ปรารถนาจะสั่งสอนแนะนำสัตว์โลกทั้งหลายให้ได้รับรู้หนทางแห่งความสุขที่แท้จริง ด้วยพระองค์ทรงประกาศศาสนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี จาริกไปสั่งสอนเผยแผ่พระธรรมตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ จากการศึกษาถึงพุทธประวัติและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จะเห็นว่าสถานที่ประทับของพระพุทธองค์และพระสงฆ์สาวกในสมัยพุทธกาลนั้น ไม่มีที่ประจำแน่นอน แต่จะจาริกไปแสดงธรรมตามสถานที่ต่างๆ นอกจากในช่วงเข้าพรรษาเท่านั้น ที่จะพำนักอยู่ประจำ ณ ที่ใดที่หนึ่งปีละ 3 เดือน นอกจากนั้นแล้วสถานที่พำนักอาจจะเป็นโคนต้นไม้ ซอกเขา ถ้ำในภูเขา ป่าช้า เหล่านี้เป็นต้น จึงมีข้อความในพระสูตรที่กล่าวถึงการแสวงหาเสนาสนะอันสงบ เพื่อบำเพ็ญความเพียรของพระภิกษุทั้งหลาย เสนาสนะอันสงบที่พระพุทธองค์ตรัสถึงก็คือ ป่า โคนต้นไม้ ภูเขา ซอกเขา ป่าช้า เหล่านี้เป็นต้น โดยทรงชี้แนะว่าป่าที่ภิกษุควรอยู่บำเพ็ญความเพียรนั้น ควรประกอบด้วยปัจจัยสองอย่างคือ เอื้ออำนวยความเจริญก้าวหน้าทางด้านจิตใจ และมีปัจจัยพวยงชีพไม่ขาดแคลนนัก

พระพุทธเจ้าทรงดำรงพระชนม์ชีพใกล้ชิดกับธรรมชาติมาโดยตลอด ดังนั้น หลักธรรมและคำสอนของพระองค์ ทรงแสดงให้เห็นถึงความรักในสรรพสัตว์ ธรรมชาติและสภาพแวดล้อมได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นยังมีพระพุทธรูปบัญญัติเพื่อปลูกฝังความรักสัตว์ ธรรมชาติและสภาพแวดล้อม เช่น การห้ามภิกษุฆ่าสัตว์ทุกชนิด แม้จะเป็นสัตว์ตัวเล็กตัวน้อยก็ตาม รวมไปถึงการห้ามดื่มน้ำที่มีสัตว์ตัวเล็กๆ เจือปนอยู่ และพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงธรรมชาติของสัตว์ทั้งหลายเอาไว้ว่า ย่อมกลัวเจ็บกลัวตายเหมือนกับมนุษย์เราเหมือนกัน จึงไม่ควรเบียดเบียนทำร้ายกัน นอกจากสัตว์แล้วพระพุทธองค์ก็ทรงบัญญัติสิกขาบทไม่ให้พระภิกษุถอน โคน หรือตัด หรือทำให้พืชตายด้วยวิธีใดก็ตาม และในด้านการรักษาสภาพแวดล้อมมีข้อห้ามพระภิกษุที่ไม่อาพาธ ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนของสดเขียว หรือในน้ำ

ในข้อบัญญัติและแนวทางการดำเนินพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า ตลอดจนการดำรงชีวิตของพระสงฆ์สาวกในสมัยพุทธกาลแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาได้พยายามที่จะเสริมสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาตั้งแต่ต้นแล้ว

พระเมธีธรรมากรณ์ (2538) กล่าวว่าศาสนาโบราณช่วยให้มนุษย์อยู่กลมกลืนกับธรรมชาติ ไม่ทำลายย่ำยีธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องแม่โพสพและแม่พระคงคาในอดีตนั้น พวกเขาจะปฏิบัติ ต่อพืชพันธุ์ธัญญาหาร และแม่น้ำลำคลองด้วยความเคารพยำเกรง

มนุษย์เริ่มคิดที่จะเอาชนะธรรมชาติ ควบคุมธรรมชาติ แทนที่จะอยู่ภายใต้อำนาจของ ธรรมชาติ และคำสอนของศาสนาบางศาสนาสอนว่าพระเจ้าสร้างโลกขึ้นมาเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของ มนุษย์ สัตว์ทั้งหลายเป็นอาหารของมนุษย์ มนุษย์เป็นเจ้านายผู้ปกครอง

แนวความคิดนี้ย่อมมีอิทธิพลต่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่คิดจะชนะธรรมชาติ เพราะ พระเจ้าสร้างมนุษย์ขึ้นมาให้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ฉะนั้นมนุษย์จึงดำเนินการปกครองสิ่งทั้งหลาย และการปกครองของมนุษย์นั้นเป็นแบบอิตาธิปไตยโดยเบ็ดเสร็จ มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางการ ปกครอง แล้วพวกมนุษย์ก็เป็นเผด็จการต่อสิ่งแวดล้อมธรรมชาติโดยถือความสนใจ ความพอใจและ ประโยชน์ของมนุษย์เป็นที่ตั้ง ย่ำยีเบียดเบียนธรรมชาติ โดยความเข้าใจผิดว่าเราเป็นนายเหนือ ธรรมชาติ ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นมิจฉาทิฎฐิ

ตามหลักพระพุทธศาสนาแล้วสิ่งต่างๆ ไม่มีใครเป็นนายมีอำนาจเหนือใคร โดยไม่พึ่งพา อาศัยกัน สิ่งต่างๆ อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นตามหลัก ปฏิจจสมุทตปบาท ที่ว่าเมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนั้นก็มิ เมื่อใดสิ่งนั้นเกิดสิ่งนั้นก็เกิด มนุษย์อาศัยธรรมชาติ และธรรมชาติต้องอาศัยมนุษย์ มนุษย์อยู่ไม่ได้ ถ้าสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติถูกทำลาย วงจรของธรรมชาตินั้นมันยังอาศัยซึ่งกันและกัน มนุษย์เข้าไป ทำลายวงจรของมัน เพราะมีอิตาธิปไตยโดยถือว่าตนเองเป็นใหญ่ ต้องการเอาชนะธรรมชาติ และดักตวงเอาผลประโยชน์จากธรรมชาติ มนุษย์ไม่รู้จักความพอดี ถ้ามนุษย์จะแก้ปัญหา สิ่งแวดล้อม มนุษย์จะต้องปฏิบัติต่อธรรมชาติอย่างถูกต้องอย่างสมดุลกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ อย่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันตามหลักปฏิจจสมุทตปบาท และมนุษย์ไม่สามารถอยู่รอดเมื่อ สิ่งแวดล้อมถูกทำลาย

พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้กตัญญูคือรู้คุณค่าของธรรมชาติ และมีกตเวทิตีคือตอบแทนคุณของ ธรรมชาติ ผู้ใดได้ประโยชน์จากธรรมชาติแล้วยังคิดทำลายธรรมชาติผู้นั้นเป็นคนทรยศต่อมิตร

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาตินั้นหากพิจารณาตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก (2537) มีอยู่ 3 ด้านใหญ่ๆ คือ

1) ด้านเศรษฐกิจ มนุษย์มองและคิดหาทางว่าจะทำอะไรกับป่า เพื่อแสวงหารายได้จากป่า เพื่อเลี้ยงชีวิต เพื่อหาเงิน หรือเพื่อสร้างความร่ำรวย ป่าเป็นแหล่งทรัพยากรของมนุษย์ โดยเฉพาะ เป็นแหล่งปัจจัย 4 ของมวลมนุษย์ เช่น

- ชาวบ้านอาศัยป่าเป็นที่ไปหาอาหารทั้งพืชพรรณ เช่นเผือก มัน หน่อไม้ ผลไม้ และสัตว์บก สัตว์ ปีก ตลอดจนฟืน ถ่านไฟเพื่อหุงต้ม ตลอดจนทั้งต้นน้ำลำธารสำหรับอุปโภคบริโภค

- ด้านเครื่องนุ่งห่ม ชาวบ้านก็ไปนำเอาพวกพืชต่างๆ มาปั่นทำเป็นฝ้ายเส้นใยแล้วทอ ผ้า แม้กระทั่งเสื้อที่ทำจากพืชก็นำเอามาจากป่าทั้งนั้น เป็นต้น
- ในด้านที่อยู่อาศัย ชาวบ้านก็นำเอาไม้มาจากป่ามาสร้างบ้านเรือน ที่อยู่อาศัยพร้อมนำแฝกมามุงหลังคา อาคารบ้านเรือน โดยมากจะอาศัยไม้ในป่ามาสร้างกันทั้งนั้น
- ในด้านยารักษาโรค ชาวบ้านเข้าไปหาสมุนไพรต่างๆ ในป่ามาทำการรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ โดยธรรมชาติเป็นอันว่ามนุษย์ต้องอาศัยป่าทุกอย่างเป็นแหล่งปัจจัย 4 ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตล้วนมาจากป่าทั้งสิ้น

สภาพป่ายังมีความอุดมสมบูรณ์ไม่เสื่อมโทรม ชาวบ้านจำเป็นต้องอาศัยระบบเศรษฐกิจเงินตราแบบปัจจุบัน ชาวบ้านอยู่โดยอาศัยธรรมชาติ แต่ถ้าป่าเสื่อมโทรมหรือป่าไม่มี มนุษย์ก็จะต้องหันไปขึ้นตรงต่อระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราในปัจจุบัน ต้องแสวงหาเงินไปซื้อของมา ต่างจากคนสมัยโบราณ ไม่จำเป็นต้องใช้เงิน อยู่กับป่า กินกับป่ามาตลอด ตามคติที่ว่าในน้ำมีปลา ในนามีข้าว และในป่าก็มีสินทรัพย์ต่างๆที่เป็นไปตามธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมธรรมชาติเป็นแหล่งของปัจจัย 4 ของมนุษย์ แต่ต่อมามีการพัฒนาเศรษฐกิจกันมากขึ้น ป่าธรรมชาติก็เป็นแหล่งผลิตผลที่มีรายได้ ก่อนนั้นเป็นแหล่งผลิตผลของปัจจัย 4 ไม่จำเป็นต้องมีรายได้ เพราะมันเป็นสิ่งที่เอาไปกินไปใช้บริโภคได้โดยตรง แต่ตอนนี้มีเรื่องรายได้เข้ามา มีระบบเงินตราเข้ามาแทนที่ นี่ก็ระบบเศรษฐกิจแบบปัจจุบัน ซึ่งถือว่าเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพัฒนาแล้วแต่ยังไม่แน่ชัดว่าจะพัฒนาไปในทิศทางใด

2) ด้านสังคม ป่าธรรมชาติมีส่วนสำคัญมากในการกำหนดวิถีชีวิตและลักษณะของความเป็นอยู่ของมนุษย์ที่อยู่ในป่าหรืออาศัยป่านั้น ตลอดจนถึงอารยธรรมของมวลมนุษย์ทั้งหลายทั้งปวง ต้องอาศัยป่าธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมที่เกื้อกูลกันทั้งนั้น จะเห็นอารยธรรมที่เจริญแล้วต้องเจริญในที่อุดมสมบูรณ์ มีน้ำ มีป่า มีสัตว์และมีพืชพรรณพร้อมบริบูรณ์ เมื่อสภาพแวดล้อมของธรรมชาติเปลี่ยนแปลง เช่น ป่าหมดหายไป วิถีชีวิตของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับป่าก็เปลี่ยนไปด้วย การทำมาหากินเลี้ยงชีพของมนุษย์ก็เปลี่ยนไป กำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคม ทำให้สังคมเปลี่ยนไป อย่างน้อยที่สุดป่าก็ยังเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวชุมชนได้ โดยทำให้คนที่อยู่ในสภาพแวดล้อมนั้นมีความเป็นอยู่ที่พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเกิดเป็นกลุ่มเป็นพวกได้

ในทางพระพุทธศาสนา การใช้ประโยชน์ในแง่นี้ก็คือการเอาป่าและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมาเป็นปัจจัยเสริมในการพัฒนามนุษย์ เป็นเครื่อง โน้มน้ำใจเข้าสู่วิถีการบำเพ็ญภาวนาเพื่อพัฒนาจิตใจ และคุณธรรม เริ่มตั้งแต่การทำให้เกิดเท่าที่ความรู้สึกที่ดีความประณีต ความละมุนละไมการมีความรู้สึกอ่อนโยน เป็นมิตรต่อสภาพแวดล้อม ตลอดจนการพัฒนาปัญญาให้รู้เข้าใจความจริงของธรรมชาติ จนเข้าถึงสัจธรรม แต่ตามที่ปฏิบัติกันอยู่ในโลกของการพัฒนา ไม่ได้มองถึงประโยชน์

ด้านจิตใจถึงขั้นนี้ พวกเขามองหาแต่ความสุขทางด้านผัสสะจากธรรมชาติของป่าไม้ ที่จะเอาธรรมชาติ มาปรับใช้สนองความต้องการของมนุษย์ หรือเป็นเครื่องบำรุงบำเรอความสุขของมนุษย์เท่านั้น

3) ด้านระบบนิเวศ ป่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการรักษาคุณภาพของระบบนิเวศ เพราะในปัจจุบัน คนในประเทศที่พัฒนาแล้ว ได้รู้และตระหนักถึงภัยร้ายแรงของการทำลายธรรมชาติให้เสียสมดุล ถ้าเรามองในแง่ระบบนิเวศมองมาที่ตัวมนุษย์ เอาผลกระทบต่อมนุษย์เป็นจุดเน้น แล้วการที่เราต้องรักษาป่า ก็เพราะป่าเป็นองค์ประกอบสำคัญในการรักษาคุณภาพ ทำให้สภาพแวดล้อมมีการดำรงอยู่ด้วยดี เมื่อสภาพแวดล้อมอยู่ดี มนุษย์จึงจะอยู่ได้อย่างมีความสุข

สรุปแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนากับธรรมชาติ

สรุปแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนากับธรรมชาติ เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันมาตั้งแต่แรกเริ่ม พระพุทธเจ้าเป็นผู้อนุรักษ์ป่าไม้และสิ่งแวดลอม พระองค์ประสูติในสวนลุมพินีวัน ตรัสรู้ในป่าใต้ต้นโพธิ์ และประริณิพพานในป่าใต้ต้นสาละ พระองค์เกี่ยวข้องกับป่าไม้ตลอดชีวิต พระองค์จึงทรงสอนให้อนุรักษ์ป่าไม้และธรรมชาติสิ่งแวดลอม พุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในประเทศไทยมาเป็นเวลา 2500 กว่าปีแล้ว และเป็นสถาบันหนึ่งของไทยที่ขัดเกลาทางสังคม ปลูกฝังวัฒนธรรมทางสังคมและความรู้สึกร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน องค์ประกอบของศาสนา คือ ศาสนวัตถุ ศาสนพิธี ศาสนบุคคล และศาสนธรรม เป็นพลังทางศาสนาที่สำคัญในการพัฒนาสังคมในการอนุรักษัทรัพยากรธรรมชาติ และในการป้องกันแก้ไขปัญหาสิ่งแวดลอม หลักธรรมของศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญ ที่จะทำให้ประชาชนมีจิตสำนึกในการอนุรักษัทรัพยากรธรรมชาติ มีความละเอียด และเกรงกลัวต่อบาป มีความเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม โดยไม่คิดถึงประโยชน์ส่วนตนฝ่ายเดียว ชาวพุทธที่แท้จริงต้องดำเนินตามพระพุทธจริยา ช่วยกันอนุรักษัป่าไม้และธรรมชาติสิ่งแวดลอม

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษัสิ่งแวดลอมตามหลักพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาถือได้ว่าเป็นศาสนาเพื่อการอนุรักษัธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ เพราะพระพุทธศาสนากับทรัพยากรป่าไม้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ในท่ามกลางธรรมชาติของป่าไม้เป็นส่วนใหญ่ และหลักธรรมคำสั่งสอนของพระองค์เองก็มีความสอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติทั้งหมด เป็นหลักคำสอนที่ทำให้เกิดความเข้าใจในสภาพของธรรมชาติตามความเป็นจริง ซึ่งมีผลทำให้เกิดความรัก ความกตัญญู และความสำนึกในการอนุรักษัทรัพยากรธรรมชาติอย่างแท้จริง โดยเราจะเห็นได้จาก

การที่พระองค์ทรงเน้นสั่งสอนให้พระอัครสาวกตระหนักถึงคุณค่าของธรรมชาติ ในลักษณะของสื่อการสอนธรรม และทรงบัญญัติห้ามไม่ให้ทำลายธรรมชาติ เป็นต้น

การพูดถึงพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ธรรมชาติป่าไม้ ก็เพื่อที่จะได้นำแนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และนำหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาเป็นแนวแก้ไข ปัญหาของทรัพยากรป่าไม้ถูกทำลาย จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจในเบื้องต้นว่าพระพุทธศาสนามีทัศนคติอย่างไรต่อธรรมชาติ เพราะคุณธรรมเบื้องต้นของประชาชนชาวพุทธนั้น เกิดจากรากฐานที่มาจากความรักความกตัญญูที่ชาวพุทธพึงมีต่อธรรมชาติ แล้วจึงจะนำไปสู่ความสัมฤทธิ์ผลในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อบรรเทาปัญหาดังกล่าวได้ (พระมหาธีรวิจิ ธีรธมฺโม, 2543)

นอกจากนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวว่า พระพุทธศาสนามองธรรมชาติว่าโดยสาระสำคัญแล้วมีอยู่ 3 ประการ คือ

- 1) มองเห็นธรรมชาติเป็นเรื่องรื่นรมย์ น่าชื่นชมความงาม และมีความสุขกับธรรมชาติ
- 2) เห็นพืชพันธุ์มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในธรรมชาติ เป็นเพื่อนร่วมภพของธรรมชาติอันเดียวกันกับตน จะต้องมีเมตตาไมตรีต่อกัน
- 3) มองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่าเกื้อกูล ต่อการพัฒนาของมนุษย์

พระธรรมปิฎก (2537) กล่าวว่าหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา จะย้ามากในเรื่องระบบของการพึ่งพาอาศัย และนอกจากการพึ่งพาอาศัยกันแล้ว สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งก็คือ ความรู้สึกที่ดีงามต่อกันระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ต่อพืชและสัตว์ทั้งหลาย ความรู้สึกที่ดีงามอย่างหนึ่ง ได้แก่คุณธรรมที่เรียกว่า “ความกตัญญู” ความกตัญญูนี้ไม่ใช่มีเฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ให้มีทั้งต่อสัตว์และพืชทั้งหลายด้วย ดังมีคาถาพุทธศาสนาสุภาษิตบทหนึ่งที่ย่อๆ ในพระไตรปิฎกสอนให้รู้คุณ แม้แต่คุณประโยชน์ของพืชมีใจความแปลเป็นภาษาไทยว่า “บุคคลนั่งหรือนอนในร่มเงาของต้นไม้ใด ไม่พึงหักกิ่งก้านใบของต้นไม้ นั้น ผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนทราม”

บนแนวทางของความเป็นจริง ต้องรู้ระบบนิเวศที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ คือสภาพสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่เรียกว่า อดุนิยม ได้แก่ ความจริงเกี่ยวกับสสารสิ่งแวดล้อมทางชีวภาพที่เรียกว่า ฟิซนิยาม ได้แก่ ความหลากหลายทางชีวภาพ พันธุกรรม ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่เป็นธรรมชาติเกี่ยวข้องกับพฤติกรรม เป็นตัวเชื่อมโยงเกี่ยวข้องระหว่างมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต เป็นธรรมชาติที่เกี่ยวกับเรื่องของการกระทำ และผลที่ตามมาเรียกว่ากรรมนิยาม ธรรมชาติเกี่ยวกับกลไกการทำงานของจิตที่เรียกว่าจิตนิยาม โดยเชื่อมโยงธรรมชาติเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ ตามหลักที่เรียกว่า ธรรมนิยาม ได้แก่สิ่งแวดล้อมทั้งหลายที่มีความสัมพันธ์กันตามกระบวนการแห่งเหตุผล

หลักธรรมของพุทธศาสนาที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น ถูกแฝงอยู่ในหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา แต่ถ้าจะ ให้เห็นผลทางปฏิบัติหลักธรรมคำสอนจะถูกถ่ายทอดผ่านพิธีกรรมต่างๆ โดยเฉพาะศาสนาพุทธมี พิธีกรรมหลากหลายแนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามหลักพุทธศาสนา จึงเป็นการประยุกต์ใช้ พิธีกรรมต่างๆ เพื่อมีผลต่อจิตใจ หรือเป็นการสร้างจิตใจ หรือเป็นการสร้างจิตสำนึก ถ้าจะกล่าวถึง การบวชป่าไม่ได้มีความหมายเพียงแค่การประกอบพิธีกรรม หรือเพียงการนำผ้าเหลืองไปห่อต้นไม้ เท่านั้น แต่กิจกรรมการบวชป่าจะเป็นสื่อและสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความผูกพันระหว่างคนกับต้นไม้ และสัตว์ป่า ซึ่งจะมีผลดีต่อระบบนิเวศ วิถีชุมชน ท้องถิ่น และประชาชน พิธีบวชต้นไม้เป็นแนว ทางการอนุรักษ์ป่าที่เกิดจากการประยุกต์พิธีกรรมทางพุทธศาสนาซึ่ง เสรี พงศ์พิศ (2536) ได้ กล่าวถึงพิธีบวชต้นไม้ สรุปลงไว้ในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงพิธีกรรมเจริญพระพุทธรูปให้ต้นไม้ใน ครั้งพุทธกาล ซึ่งวัตถุประสงค์ของการทำพิธีดังกล่าว เพื่อให้ป่าต้นน้ำลำธารรอดพ้นจากการถูกตัด พ้น ถือเป็นกุศโลบายยับยั้งการลักลอบตัดไม้ บริเวณป่าต้นน้ำ และเพื่อความเป็นสิริมงคลกับต้นไม้ ที่ถูกบวช และต้นไม้บริเวณใกล้เคียง

พิธีกรรมการบวชป่าได้ถูกประยุกต์ กำหนดสร้างขึ้นเป็นสัญลักษณ์และความหมายจาก ความเชื่อของชุมชนในภาคเหนือ โดยมีเป้าหมายเพื่อปลูกจิตสำนึกของคนในชุมชน สะท้อนให้เห็น ถึงความผูกพันและการเคารพซึ่งกันและกัน ระหว่างคนกับต้นไม้ โดยส่วนใหญ่ต้นไม้ที่รับการบวช แล้ว มักได้รับการคุ้มครองรอดพ้นจากการถูกลักลอบตัด การประกอบพิธีกรรมการบวชป่าได้ ดำเนินการมาหลายพื้นที่แต่ละพื้นที่ ก็จะนำไปประยุกต์ใช้ต่างกันแต่ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่มีความเชื่อ ในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ความเชื่อทางพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดจิตสำนึกที่ดีต่อป่า ไม้ นอกจากนี้พระพุทธเจ้าของเรานั้นก็ยังมีทรงมีความใกล้ชิดกับต้นไม้และป่าเป็นอย่างมาก ตั้งแต่ ประสูติ ตรัสรู้ และดับขันธปรินิพพาน เช่น

ประสูติ เมื่อวันศุกร์ ที่ 18 พฤษภาคม เวลา 11 นาฬิกา ปีจอ ก่อน พ.ศ. 80 เป็นเดือนเริ่มหน้า ฝน และจวนเที่ยง ขณะที่พระพุทธมารดาเสด็จประภาส ณ ปาลุมพินี ระหว่างนครเทวทนะกับนคร กบิลพัสดุ์

ตรัสรู้ เมื่อวันพุธ ที่ 20 พฤษภาคม เวลา 05.33 น. ปีระกา ก่อน พ.ศ. 45 ณ ตำบลอุรุเวลา เสนานิคม นครชนบทเป็นต้น หน้าฝน อากาศเย็นชุ่มชื้นเพราะเป็นเวลาใกล้รุ่ง มีน้ำค้างทั้งบนยอดไม้ และยอดหญ้า เป็นชนบท เพราะฉะนั้นต้นไม้คงจะร่มรื่น

ข้อสำคัญตรัสรู้ได้ร่มโพธิ์ใหญ่ ใบหนา ประทับอยู่ 7 วัน หมายความว่า ประทับด้วยความ ปลอดภัยพระทัย อากาศเย็นสบาย พระจันทร์เต็มดวง เนื่องจากเป็นวันเพ็ญเดือน 6 ด้วยตรัสรู้ใน

ความเจ็บสงบเสียงที่จะทรงได้ยินนั้นคงจะมีแต่เสียงหรือหิ่งห้อย และเสียงสายของใบโพธิ์
สิ่งแวดล้อมเหมาะสมจะเป็นที่เจริญภาวนาอย่างยิ่ง

ดัชนีชนีประนิพนพาน ในวันอังคารที่ 15 พฤษภาคม เวลาบ่าย 15.50 น. ปีมะเส็ง ก่อน พ.ศ. 1
ณ เมืองกุสินารา ได้ร่มไม้่อักไม้ได้มีการสร้างเป็นกฎอวายุให้ประทับอาจจะเป็นเพราะโปรด
ธรรมชาติ ที่บริสุทธิ์ต้นไม้ในพระพุทธรศาสนาและต้นไม้สำคัญที่พระพุทธเจ้าเคยประทับมี 5 ชนิด
ได้แก่

1. ต้นสาละ ตอนประสูติและดัชนีชนีประนิพนพาน ณ ได้ร่มสาละเป็นไม้ใหญ่มีใบหนาคดตลอด
ปี
2. ต้นโพธิ์ ทรงตรัสรู้ได้ร่มโพธิ์ ประทับ 7 วัน
3. ต้นจิก เคยประทับได้ร่มจิก หลังประทับได้ร่มโพธิ์แล้ว 7 วัน
4. ต้นไทร เคยประทับได้ร่มไทร หลังประทับได้ร่มจิกแล้ว 7 วัน
5. ต้นเกด เคยประทับได้ร่มเกด หลังประทับได้ร่มไทรแล้ว 7 วัน

ด้าน จิตเกษม สิริเดช (2533) กล่าวว่า จากหลักฐานในพระไตรปิฎก สามารถค้นคว้าได้หลายจุด
หลายตอน ถึงความเป็นนั้ก่อนุรักษ์ธรรมชาติของพระบรมศาสดา โดยมีมาในข้อศึลบ้างในข้อวินัย
บ้าง หรือในพระสูตรต่างๆ ที่ทรงแสดงไว้บ้าง ซึ่งอาจมีมาจากสาเหตุโดยตรง หรือโดยอ้อมก็ตาม
ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

“อนุรักษ์สัตว์”

ศึลข้อที่หนึ่ง ละการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์

วางโทษภัย วางของมีคม แล้วมีความละอายต่อการกระทำบาป

มีความเอ็นดู มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงอยู่

(จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 20 “อุโปสถสูตร”)

ตั้งแต่ในสมัยพุทธกาลนานมา พระพุทธองค์ทรงวางนโยบายอนุรักษ์ชีวิตสัตว์โลกเอาไว้
แล้ว โดยการกำหนดข้อปฏิบัติ ที่เรียกว่า “ศึล” ให้แก่ชาวโลก

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า หากผู้คนพยายามรักษาศึลข้อที่หนึ่งนี้เพิ่มมากขึ้น ปัญหาการสูญพันธุ์
ของสัตว์ป่าต่างๆ จะลดลง ในป่าจะมีสัตว์อาศัยอยู่ และสัตว์ทั้งหลายก็จะมีป่าให้อยู่ สัตว์กับป่าไม้
เป็นสื่อสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ไม่ใช่ไปทำสัตว์ป่าให้กลายเป็นสัตว์บ้าน นำมาบังคับใส่กรงขังไว้
แล้วทำลายป่าราบเรียบสร้างเป็นตึกแถว

อย่าทำให้สัตว์ป่าไร้ป่าอยู่ ซึ่งผิดธรรมชาติของมันอย่าทำให้ป่าต้องร้างสัตว์อยู่ซึ่งผิด
ธรรมชาติของป่า และอย่าทำให้วงจรชีวิตของธรรมชาติ ที่สัตว์กับป่าต้องพึ่งพาอาศัยกันนั้นต้องถูก

ทำลายสมดุลในตัวของมันเองไป อันเนื่องมาจากการฆ่าแกงทำร้ายสัตว์ การข่มเหงบังคับสัตว์อย่างรุนแรง ด้วยฝีมือของมนุษย์

โปรดช่วยกันเอ็นดู ให้ความกรุณา และให้ประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงบ้างเถิด อย่างเร่งแก่กันเถิด ไปน้กเลย

อนึ่ง ภิกษุใดแกล้งพรากสัตว์จากชีวิต
หรือภิกษุใดรู้อยู่ บริโภคน้ำมีตัวสัตว์
หรือภิกษุใดรู้ยู่ ว่า น้ำมีตัวสัตว์ ก็รดน้ำนี้เอง หรือให้คนอื่น
รดน้ำนี้ ลงบนหญ้าก็ตาม ดินก็ตาม ล้วนเป็นอาบัติปาจิตตีย์
(โทษระดับเบาที่ทำผิดในการละเมิดพระวินัย)

(เล่มที่ 2 “สัปปณวรรคสิกขาบทที่ 1-2” “ภูตภามวรรค สิกขาบทที่ 10”)

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนผู้ประพฤติธรรมให้รู้จักอนุรักษ์ชีวิตของสัตว์อื่นๆ แม้กระทั่งทรงเตือนการใช้เลศเล่น ที่จะไปทำร้ายสัตว์ให้ตาย ไม่ว่าจะเป็นสัตว์บกหรือสัตว์น้ำก็ตาม ไม่ว่าจะเอามากินเป็นอาหารหรือเอามาทำเป็นเครื่องใช้อะไรก็ตาม พระองค์ทรงตำหนิติเตียนผู้กระทำเช่นนั้น

ดังนั้น จึงควรเลิกใช้ชิ้นเชิงหลอกตัวเอง และลวงคนอื่นเสียที่ว่า “สัตว์เกิดมาเพื่อให้คนกิน เพื่อให้คนใช้ แล้วก็เพื่อเป็นทาสของคน” เพราะ โดยแท้จริงแล้ว สัตว์โลกทุกชนิดล้วนเกิดมาอย่างอิสระ ไม่มีใครเป็นเจ้าของชีวิตของใคร และไม่มีใครเป็นทาสชีวิตของใครเลย สัตว์ทั้งหลายมีสิทธิ์เป็นเจ้าของชีวิตของตนผู้เดียวเท่านั้น เพราะต่างก็รักชีวิตของตนด้วยกันทั้งสิ้น จึงไม่ควรเบียดเบียนทำร้ายสัตว์อื่น

อนุรักษ์ดิน

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงติเตียนว่า คู่ก่อนโมฆบุรุษ

(ผู้ไร้ประโยชน์) ทั้งหลาย โฉนพวกเธอ (ภิกษุ) จึงได้ขุดดินเองบ้าง

ให้คนอื่นขุดดินบ้างแล้ว เพราะคนทั้งหลายสำคัญในดินว่า มีสิ่งมีชีวิต

จึงยอมเบียดเบียนอินทรีย์ (สิ่งมีชีวิต) การกระทำของพวกเธอ นั้น

เป็นไปเพื่อความไม่เลื่อมใสของชุมชนบางพวกที่เลื่อมใสแล้ว

(เล่มที่ 2 “นุสาวาทวรรค สิกขาบทที่ 10”)

แม้กระทั่งพวกสัตว์ที่อาศัยอยู่ในดิน พระบรมศาสดาก็ทรงอนุรักษ์ชีวิตไว้ ซึ่งโดยแท้จริง สัตว์เล็กๆ ในดินนี้เองเป็นผู้ช่วยให้ “ดินมีชีวิต” ขึ้นมา ดังนั้นการทำให้ชีวิตสัตว์ในดินตายไปก็คือการทำให้ดินต้องตายไปด้วย กลายเป็น “ดินตาย” ที่ไร้ประโยชน์ ไม่สามารถเพาะปลูกพืชได้

ฉะนั้น นักเพาะปลูกที่เป็น “นักปฏิบัติธรรมของพุทธ” จึงสมควรใช้ “การเพาะปลูกแบบธรรมชาติ” เพราะมีแต่วิธีนี้วิธีเดียวเท่านั้นที่จะไม่ต้องเบียดเบียนทำร้ายสัตว์ เนื่องจากวิธีการ

เพาะปลูกแบบธรรมชาติมันไม่ต้องขุดดิน ไม่ต้องไถพรวนดิน แต่จะปล่อยให้ดินพัฒนาตัวของมันเอง ก็ปล่อยให้สิ่งมีชีวิตในดิน เช่น จุลชีพในดิน ไส้เดือน ตัวตุ่น ฯลฯ ทำหน้าที่แทนคันไถและวัฏเทียมนในการจัดระบบดินและสร้างดินให้อุดมสมบูรณ์ขึ้นมา

ดินจะมีชีวิตตามธรรมชาติของมันเอง และธรรมชาติจะสร้างดินให้มีชีวิตเองวงจรชีวิตของธรรมชาติย่อมสมดุลกันเอง หากมนุษย์ไม่เข้าไปแทรกแซงทำลาย ดังเช่น ป่าเขาลำเนาไพร ไม่ต้องการปุ๋ยเคมีใดๆ จากมนุษย์เลย แต่ต้นไม้ก็พากันเติบโตสูงใหญ่อย่างหนาแน่นรกรทึบได้เอง

อนุรักษน้ำ

ภิกษุพึงทำการศึกษาว่า เราจะไม่ถ่ายอุจจาระ
ไม่ถ่ายปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลาย ลงในน้ำ
(เล่มที่ 2 “ปาตุกาพรรค สิกขาบทที่ 15 พระปฐมบัญญัติ)

พระพุทธองค์ทรงแสดงเจตนารมณ์ ให้ช่วยกันรักษาความสะอาดแก่แม่น้ำ ลำคลอง-หนอง-บ่อ ฯลฯ ไม่ให้ถ่ายเทของเน่าเสียลงน้ำ น้ำจึงจะไม่กลายเป็นมลพิษ ไม่เป็นแหล่งแพร่เชื้อโรคสู่ประชาชน ตลอดจนไม่ก่ออันตรายสู่สัตว์น้ำและสัตว์บกทั้งหลายด้วย

แล้วเจ้าพระยาที่กำลังจะเน่า จะได้คืนกลับสู่ความสะอาดสวยใสดังเดิม หากชาวบ้านช่วยกันไม่ทิ้งขยะของเสียลงน้ำ

อนุรักษพืช

ภิกษุพึงทำการศึกษาว่า เราไม่ป่วยไข้จะไม่ถ่ายอุจจาระ
ไม่ถ่ายปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนของสดเขียว
(เล่มที่ 2 “ปาตุกาพรรค สิกขาบทที่ 14”)

ทรงบัญญัติห้ามถ่ายสิ่งสกปรก หรือไม่ให้อุ้มสิ่งของปฏิกูล รดบนใบไม้ใบหญ้าที่สดเขียว เพราะตามธรรมชาติของพืชแล้ว พืชต้องการปุ๋ยจากแผ่นดิน ใบต้องการแสงแดดจากดวงอาทิตย์จึงไม่มีความต้องการใดๆ เลย ที่จะรับปุ๋ยสดของมนุษย์รดที่ตัวพืช ฉะนั้นทางที่คิดควรขับถ่ายลงดินเป็นดีที่สุด แล้วดินนั้นแหละจะเป็นผู้ป้อนอาหารไปสู่พืชเอง

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ปุ๋ยสารเคมี” ซึ่งพืชไม่ต้องการมาเป็นปุ๋ยเสริมเลย มิหนำซ้ำสารเคมีนั้นเองจะทำร้ายสัตว์ในดินให้ตาย แล้วดินก็ต้องถึงแก่ความตายไปด้วย “ดินตาย” ย่อมปลูกพืชไม่ได้ผล เพราะพืชอาศัยเพียง “ดินที่มีชีวิต” เท่านั้นเป็นอาหาร ในการสร้างความเจริญเติบโตให้แก่ตัวเอง

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเตือนว่า คู่ก่อน โมฆบุรุษ
(ผู้ไร้ประโยชน์) ทั้งหลาย โฉนพวกเธอ (ภิกษุ) จึงได้ตัดต้นไม้เองบ้าง
ให้คนอื่นตัดต้นไม้บ้าง เพราะคนทั้งหลายสำคัญในต้นไม้ว่า มีชีวิต

การกระทำของพวกเขาเป็นไปเพื่อความไม่เลื่อมใส ของชุมชน
ที่ยังไม่เลื่อมใส และเป็นไปเพื่อความเป็นอย่างอื่น ของชนบางพวก
ที่เลื่อมใสแล้ว

(เล่มที่ 2 “ภูตคามวรรค ลิกขาบทที่ 1”)

วินัยข้อนี้ชี้ชัดเรื่องของการอนุรักษ์ต้นไม้ โดยไม่ให้ภิกษุตัดต้นไม้ และไม่บอกคนอื่นตัด
ต้นไม้ให้ เพื่อรักษาชีวิตของป่าไม้เอาไว้

มาถึงทุกวันนี้ ต้นไม้ขาดแคลนมหาศาล ไม่มีจำนวนเพียงพอออกอากาศพิษในเมืองที่พ้น
ออกจากท่อไอเสียรถหรือปล่อยออกจากปล่องโรงงานอุตสาหกรรม ฯลฯ “ปอดธรรมชาติของโลก”
ได้รับความเสียหายอย่างรุนแรง เพราะต้นไม้ถูกมนุษย์ตัดโค่นทำลาย เมืองไทยเคยมีป่าเขตร้อนปก
คลุมพื้นที่อยู่ 80% แต่ทุกวันนี้เหลือไม่ถึง 20% ซึ่งส่วนใหญ่ถูกทำลายลงเพราะการพัฒนาเศรษฐกิจ
สังคม เลียนแบบประเทศอุตสาหกรรมที่เจริญแล้วทางเทคโนโลยีทั้งหลาย

ฉะนั้น หากหวังจะหายใจกันได้อย่างปลอดภัย ไม่หวั่นควันพิษจากรถที่จะทำให้สมอง
เสื่อม หรือทำให้เชื้อหลอดลมอักเสบ หรือทำให้หายใจไม่ออกแล้วต้องเร่งช่วยกันปลูกต้นไม้มาๆ
ทั่วประเทศทั่วโลก แล้วอากาศบริสุทธิ์จึงจะกลับคืนมาสู่มนุษยชาติได้อีกครา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราพิจารณาเห็นอำนาจประโยชน์

2 ประการ จึงเสพเสนาสนะ (ที่พักอาศัย)อันสงัด คือป่าและป่าเปลี่ยว

อำนาจประโยชน์ 2 ประการนั้นคือ

- 1) เห็นการอยู่สบายในปัจจุบันของตน
- 2) อนุเคราะห์หมู่ชนในภายหลัง

คำตรัสของพระพุทธองค์นั้น เป็นเครื่องยืนยันถึงสภาพที่อยู่อาศัยอันสงบ ซึ่งในสถานที่นั้น
มีต้นไม้ใบหญ้า อยู่ร่วมด้วย เพราะธรรมชาติช่วยให้อากาศบริสุทธิ์สดชื่น ชวนให้หารื่นรมย์ใจยิ่ง
บ่งชี้ถึงแม้มันอันสงบรมเย็นว่า เป็นสถานที่เหมาะต่อการพักผ่อน แม้เป็นอนุชนรุ่นหลัง ก็ควรได้
สัมผัสความสุขเช่นนั้นด้วย

ต้นไม้เกิดในพื้นที่อันเสมอ มีใบอ่อนและใบแก่อันหนา

มีร่มเงาหนาทิบ บุรุษผู้มีกายอันความร้อนแผดเผาครอบงำ เหน็ดเหนื่อย สะทกสะท้าน หิว

กระหาย มุ่งมาสู่ต้นไม้ นั้น โดยเส้นทางเดียว

เมื่อมาถึงต้นไม้ เขานั่ง นอน ในร่มเงาต้นไม้ นั้นได้รับความรู้สึกสุขเป็นอันมาก

(เล่มที่ 12 “มหาสิหนาทสูตร”)

อนุรักษ์ทรัพยากร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวธรรมของภิกษุ ซึ่งเป็นผู้สันโดษ (มักน้อย) ด้วยปัจจัย

(ความจำเป็นในการยังชีพ) ที่น้อยหาได้ง่ายและไม่มีโทษว่าเป็นองค์แห่งความเป็นมานะ คือ

1. สัน โดยด้วยจิวร ผ้าบังสุกุล (ผ้าทิ้งแล้ว) ที่น้อย หาได้ง่ายและไม่มีโทษ
2. สัน โดยด้วยโกษณะ คำข้าวที่น้อย หาได้ง่ายและไม่มีโทษ
3. สัน โดยด้วยเสนาสนะ โคนต้นไม้ที่น้อย หาได้ง่ายและไม่มีโทษ
4. สัน โดยด้วยเภสัช (ยา) มูตร (ปัสสาวะ) เน่าที่น้อย หาได้ง่ายและไม่มีโทษ

พระองค์ทรงสอนให้ท่านเป็นผู้มีกน้อย ใช้สอยของกินของใช้อย่างประหยัด เท่าที่มีความจำเป็นแก่ชีวิตเท่านั้น ซึ่งที่สำคัญๆ ก็คือ ปัจจัย 4 อันได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยา รักษาโรค

การร่วมมือกันกินน้อยใช้น้อยนี้เอง จะทำให้ทรัพยากรของโลกถูกใช้อย่างประหยัด สัตว์ และพืช ตลอดจนแร่ธาตุต่างๆ จะไม่ถูกใช้จ่ายไปอย่างฟุ่มเฟือย ทรัพยากรธรรมชาติจึงจะเหลืออยู่มากเพียงพอ หาใช้ได้ง่าย ไม่เกิดความขาดแคลนอันจะเป็นที่มาของการแก่งแย่งกันเป็นที่มาของการล่าทรัพยากรในต่างแดนเกิดขึ้น ซึ่งผลสุดท้ายก็คือความล่มจมของธรรมชาติทั่วโลก แล้วธรรมชาติก็ต้องเสียสมดุลอย่างย่อยยับมลภาวะย่อมแพร่กระจายออกไปทุกหนทุกแห่ง เพราะธรรมชาติทั้งหมดล้วนสอดประสานกันเป็นวงจรเดียว

“เว้นขาดจากการตัดทรง ประดับ และตกแต่งกายด้วยดอกไม้ของหอม และเครื่องประเทืองผิว
อันเป็นฐานะแห่งการแต่งตัว”
(เล่มที่ 20 “อุโปสถสูตร”)

ทรงห้ามชาวพุทธผู้ถือศีล 8 อย่างเด็ดขาดว่า “ไม่ควรใช้ทรัพยากรอย่างเกินเลยความจำเป็น โดยเอามาใช้กันอย่างไม่คุ้มค่าต่อสิ่งที่ต้องสูญเสียไป เช่น นำสัตว์เพื่อนำมาใช้เป็นเครื่องประดับ บ้าน ใช้ตกแต่งกายเท่านั้น หรือเด็ดดอกไม้ ตัดต้นไม้ นำไปใช้เสริมสวยใช้เป็นของกำนัลแก่นั่น หรือเอาทรัพยากรธรรมชาติ มาผลิตเป็นของหอม เป็นเครื่องสำอางเพียงเพื่อบำเรอความหรูหรา ฟุ้งเฟ้อนั่นเอง

บรรดาตัวอย่างดังกล่าวสอนให้เห็นถึงข้อประพฤติกฎปฏิบัติ ที่พระพุทธเจ้าทรงพานำชาวโลก ให้ก้าวเข้าสู่ “ระบบนิเวศ” อันจะช่วยกัน ไม่ให้เกิดมลภาวะ ทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ ซึ่งถือได้ว่าเป็นทั้ง “การอนุรักษ์สภาพแวดล้อมของโลก” ไว้และเป็นทั้ง “การอนุรักษ์คุณงามความดีของมนุษย์” ไว้ อันจะช่วยให้ชาวโลกได้ลดละกิเลสความเห็นแก่ตัวลง ไม่ผลาญทำลาย “ทรัพยากรธรรมชาติ” และไม่ผลาญทำลาย “ธรรมชาติความดีของมนุษย์” ทั้งไป

สรุปแล้ว ความรู้กับข้อปฏิบัติที่จะช่วยคุ้มครองโลกให้คงงาม คุ้มครองตนให้ไปสู่ที่คืนนั้นได้ มีมาแต่โบราณกาล อีกทั้งมีอยู่แล้วมากมาย แต่จนถึงทุกวันนี้ โลกยังเสียหายยับเยินลงไปทุกที นี่ย่อมแสดงถึงความตกต่ำทางใจของมนุษย์ทวีมากขึ้นเป็นลำดับ เพราะความวิปริตแปรปรวนของ

สภาพแวดล้อมทั้งหลายนั้น ล้วนเกิดจากผลงานของมนุษย์แทบทั้งสิ้น ดังนั้น トラบไคที่ยังแก้ไข ความเลวในหัวใจมนุษย์” ให้เลิกชี้โลกเห็นแก่ตัวไม่ได้ トラบไคนั้นอย่าหวังเลยว่า สภาวะสมดุลของ ธรรมชาติจะเกิดขึ้นได้ และトラบไคที่ “หัวใจของคนดี” ที่อภัยต่อการเสียดุลเล็กส้มการ สร้างสรรค์โลกหยุดผงาดขึ้นยืนด้านภัยพาล トラบไคนั้นก็อย่าหวังเลยว่า สังคมโลกนี้จะสวยงามสุข เย็นได้ นอกจากนี้การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาตินั้น ในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าก็ทรงตรัส เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเอาไว้ดังนี้

1. การอนุรักษ์สัตว์ พระองค์ได้ทรงวางนโยบายการอนุรักษ์ชีวิตของสัตว์โลกเอาไว้ โดยการกำหนดข้อปฏิบัติที่เรียกว่า “ศีล” ขึ้น หากทุกคนปฏิบัติข้อห้าม ปัญหาการสูญพันธุ์ของสัตว์ป่า ต่างๆ ก็จะลดลงไป สัตว์ป่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถเพิ่มจำนวนมากขึ้นได้ แต่ถ้าหากสัตว์ ป่าชนิดใดสูญพันธุ์ไปแล้ว ก็ไม่สามารถสร้างพันธุ์สัตว์ป่าชนิดนั้นขึ้นมาได้อีก (นิวัตติ เรื่องพานิช, 2542) กล่าวว่าการอนุรักษ์สัตว์ป่าควรดำเนินการดังนี้

1.1 การป้องกัน การป้องกันให้สัตว์ป่าคงอยู่นับว่าเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรกของการจัดการ สัตว์ป่า เพราะถ้าหากสามารถที่จะคุ้มครองรักษาสัตว์ป่าชนิดต่างๆ ไว้ได้แล้ว การดำเนินงานใน เรื่องอื่นๆ ที่จำเป็นต่อการจัดการสัตว์ป่า ย่อมกระทำตามหลักวิชาการให้บังเกิดผลดีได้

1.2 การอนุรักษ์แหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งน้ำและอาหาร หมายถึงการป้องกัน การบำรุงรักษา และการปรับปรุงแหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งน้ำและอาหารของสัตว์ป่าให้อยู่ในสภาพที่ดี และไม่ถูก ทำลายให้สูญหายไป เพื่อประโยชน์แก่สัตว์ป่าให้มากที่สุด

1.3 การค้นคว้าวิจัยทางวิชาการ การค้นคว้าวิจัยถือได้ว่าเป็นพื้นฐานของการจัดการสัตว์ป่า ในอนาคต ต่อไปเมื่อกิจการด้านสัตว์ป่าได้เจริญมากขึ้น งานป้องกันและปราบปรามการลักลอบล่า สัตว์ป่าจะลดลง งานค้นคว้าวิจัยกลับเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ จึงควรที่จะเริ่มงานค้นคว้าวิจัยทาง วิชาการ ให้ควบคู่กับงานด้านป้องกันและปราบปรามด้วย เพื่อจะได้หาทางจัดการให้สัตว์ป่ามี จำนวนเพิ่มมากขึ้น ในระดับที่พอเหมาะกับปริมาณอาหารและที่หลบภัยในท้องถิ่นๆ

1.4 การใช้ประโยชน์จากสัตว์ป่า ตามหลักของการอนุรักษ์นั้นมิได้มุ่งแต่ที่จะเก็บรักษา ทรัพยากรนั้นๆ ให้คงอยู่ตลอดไปเท่านั้น แต่ยังต้องรู้จักนำทรัพยากรนั้นๆ มาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด โดยไม่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ทรัพยากรนั้นๆ อีกด้วย ในเรื่องสัตว์ป่าก็เช่นกัน จะต้องหา วิธีที่จะนำเอาสัตว์ป่าต่างๆ มาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่สังคมในทางที่เหมาะสม เช่น จัดสถานที่ชม สัตว์ป่าให้ประชาชนได้เข้าไปใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ หรือศึกษาหาความรู้ตามสมควร ถ้าหากมี จำนวนสัตว์ป่ามากพอก็ควรเปิดให้มีการล่าสัตว์นั้นๆ โดยอยู่ในความควบคุมดูแลของพนักงาน เจ้าหน้าที่ และควรกำหนดกฎระเบียบต่างๆ ที่จะใช้ปฏิบัติในการล่าสัตว์ด้วย

2. การอนุรักษ์ทรัพยากรดิน การใช้ทรัพยากรดินในประเทศไทย ขาดการวางแผนและขาดหลักเกณฑ์มาตั้งแต่สมัยดั้งเดิม ทำให้ทรัพยากรดินได้รับความกระทบกระเทือนและเสียหายอย่างหนักมีการเพิ่มผลผลิต โดยการขยายพื้นที่ใช้ที่ดินตามชานเมืองที่เหมาะสมสำหรับการเกษตรไปเป็นที่อยู่อาศัยและโรงงานอุตสาหกรรม การบุกรุกเผาทำลายป่าบริเวณต้นน้ำลำธาร เพื่อทำไร่เลื่อนลอยเป็นการใช้ที่ดินอย่างขาดประสิทธิภาพ และเป็นอันตรายต่อทรัพยากรดินอย่างยิ่ง พระบรมศาสดาก็ทรงห่วงใยในทรัพยากรดิน และทรงตรัสว่าในดินเองก็มีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ ซึ่งโดยแท้จริงแล้วมีชีวิตรช่วยให้ “ดินมีชีวิต” ขึ้นมา การทำให้ชีวิตสัตว์ในดินตายไปก็คือการทำให้ดินต้องตายไปด้วย กลายเป็นดินที่ไร้ประโยชน์ ไม่สามารถเพาะปลูกพืชได้ ฉะนั้นจึงสมควรใช้ “การเพาะปลูกแบบธรรมชาติ” เป็นการเพาะปลูกโดยไม่ต้องขุดดิน ไม่ต้องไถพรวนดิน แต่จะปล่อยให้ดินพัฒนาตัวของมันเอง คือให้สิ่งมีชีวิตในดิน ทำหน้าที่แทนคันไถและวัวเทียม ในการจัดระบบดินและสร้างดินให้อุดมสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

3. การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ในสิกขาบทปาปุกาวรรคที่ 15 ว่าห้ามมิให้น้ำไหลลงสู่แม่น้ำ เพราะในน้ำมีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ คือให้ช่วยกันรักษาไม่ให้ถ่ายเทของเน่าเสียลงสู่แม่น้ำ น้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีประโยชน์อันดีและมีโทษมหันต์ หากไม่ได้มีการจัดการและควบคุมที่ดีพอ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำจำเป็นจะต้องอาศัยการวางแผนการจัดการและพัฒนาแหล่งน้ำ และการควบคุมปริมาณและอัตราการไหลของน้ำให้พอเหมาะ พร้อมทั้งคำนึงถึงคุณภาพและระยะเวลาการไหลของน้ำในเวลาเดียวกันด้วย นอกจากนี้การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำจะต้องพิจารณาควบคู่กับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำทุกประเภทร่วมกันให้บังเกิดผลคุ้มค่ามากที่สุด เพราะการใช้ประโยชน์จากน้ำแต่ละประเภทจะแยกออกจากกันโดยเด็ดขาดได้ยาก และแม้ว่าการใช้ทรัพยากรน้ำในประเทศไทยดำเนินการมาโดยปราศจากการวางแผนที่ดี ความผิดพลาดในการใช้ประโยชน์ที่ดิน ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรน้ำเป็นอย่างมาก การโค่นเผาและทำไร่เลื่อนลอยในบริเวณต้นน้ำลำธาร การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรโดยการขยายพื้นที่ทำให้เกิดอันตรายต่อทรัพยากรดินและน้ำเป็นอย่างมาก ในการอนุรักษ์จะต้องทำควบคู่กันไป ทั้งภาครัฐและประชาชนให้มีส่วนร่วม เช่น การออกกฎหมายเกี่ยวกับการใช้น้ำ (Water laws) เนื่องจากประชากรเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว ความต้องการใช้ประโยชน์จากน้ำมีมากขึ้น จึงควรมีกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิการใช้น้ำ เป็นการควบคุมการแจกจ่ายน้ำทั้งที่อยู่บนพื้นผิวดินและใต้ดินให้เกิดความยุติธรรมแก่ผู้ใช้น้ำ ขณะเดียวกันก็เป็นการประหยัดและป้องกันการสูญเสียน้ำโดยเปล่าประโยชน์อีกด้วย นอกจากนี้การวางแผนพัฒนาแหล่งน้ำและการจัดการลุ่มน้ำของแม่น้ำสายสำคัญๆ ของประเทศเพื่อให้ผู้ที่อยู่อาศัยในลุ่มน้ำได้รับประโยชน์จากทรัพยากรน้ำได้อย่างทั่วถึง การปรับปรุงการใช้ประโยชน์ที่ดินให้ถูกต้องตามหลักการอนุรักษ์ดินและน้ำ หาทางชะลอการไหล

ของน้ำให้คงอยู่ในลำน้ำนานที่สุด เพื่อมิให้น้ำฝนที่ตกลงมาไหลบ่าลงสู่ทะเลโดยปราศจากการใช้ประโยชน์ และลดอัตราการพังทลายของดิน และการตกตะกอนตามลำน้ำต่างๆ ลง การปรับปรุงระบบชลประทานและคลองส่งน้ำต่างๆ เพื่อป้องกันการสูญเสียน้ำในขณะส่งน้ำ และเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้น้ำจากคลองชลประทานให้ดียิ่งขึ้น

4. การอนุรักษ์พืชพระบรมศาสดาทรงบัญญัติไว้ในสิกขาบทที่ 14 ว่า “ภิกษุพึงทำการศึกษาว่าเราไม่อาพาธ จะไม่ถ่ายเทอุจจาระ ไม่ปัสสาวะหรือบ้วนน้ำลายลงบนของสดเขียว” คือทรงห้ามไม่ให้ถ่ายสิ่งสกปรกบนใบไม้ใบหญ้าที่สดเขียว เพราะตามธรรมชาติของพืชแล้ว พืชต้องการปุ๋ยจากแผ่นดิน ใบต้องการแสงแดดจากดวงอาทิตย์ นอกจากนี้พระองค์ก็ตรัสถึงการอนุรักษ์ต้นไม้ โดยไม่ให้ภิกษุตัดต้นไม้ หรือบอกให้คนอื่นตัดต้นไม้ เพื่อรักษาชีวิตของป่าไม้เอาไว้ ต้นไม้เปรียบเสมือนร่มเงาสำหรับผู้ที่นั่งเหนื่อยที่ต้องการพัก ที่สามารถพักใต้ต้นไม้โดยอาศัยเงาบังแดดได้เป็นอย่างดี

สรุปแนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามหลักพระพุทธศาสนา การจัดการปัญหาของมนุษย์และสิ่งแวดล้อม จะต้องเข้าใจความเป็นจริงตามหลักไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ถือว่าเป็นตัวสภาวะธรรมของธรรมชาติที่จะทำให้มนุษย์มีทัศนคติทำที่ ทิฐิที่ถูกต้องในการพัฒนาตัวเอง และเข้าไปเกี่ยวข้องจัดการกับปัญหาอย่างถูกต้อง ซึ่งสามารถสรุปประเด็นแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของกฎธรรมชาตินี้

1. การกำหนดแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยมีความตระหนักในเรื่องของความเปลี่ยนแปลง
2. มนุษย์ต้องเข้าใจการเปลี่ยนแปลง เพื่อการยุติปัญหาในการจัดการสิ่งแวดล้อม
3. แนวคิดในการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักของความเป็นจริงตามธรรมชาติทำให้มนุษย์มีโลกทัศน์ใหม่ที่ว่าทุกสิ่งเกี่ยวข้องกันเป็นองค์รวม มนุษย์เป็นเหตุปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อสิ่งอื่นหรือเป็นสิ่งแวดล้อมของสิ่งอื่นๆ ด้วยคั้งนี้ การจัดการสิ่งแวดล้อมตามความเป็นจริงแล้วก็คือการจัดการตัวมนุษย์นั่นเอง

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

ในด้านของการมีส่วนร่วม นั้น สมหมาย กิตยากุล (2542) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม พิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบถึงตัวประชาชนเอง มนุษย์ทุกคนต่างมีความ

ปรารถนา ที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่น พร้อมที่จะอุทิศตนเพื่อกิจกรรมของชุมชน ขณะเดียวกันต้องยอมรับ ด้วยความบริสุทธิ์ใจว่ามนุษย์นั้นสามารถพัฒนาได้ถ้ามีโอกาส และได้รับการชี้แนะอย่างถูกต้อง

นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์ (2527) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมเป็นการเกี่ยวข้องกับด้านจิตใจและอารมณ์ ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่มซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าว เป็นเหตุเร้าใจการกระทำให้ บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับการทำให้ประชาชนเข้มแข็งบนพื้นฐานของตนเองเป็นสำคัญ

สำหรับ เสน่ห์ จามริก (2527) ได้กล่าวไว้ว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนไม่ได้หมายความว่า เพียงว่าจะดึงประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมตามที่นักวิชาการ หรือองค์การพัฒนาตั้งขึ้น แท้ที่จริงแล้วให้ ชุมชนมีกิจกรรมและวิธีการของเขาเองในชุมชน

ส่วน สุริย์ ศัพท์ศรีสุโรจน์ (2531) เห็นว่า การมีส่วนร่วมเป็นการร่วมมือร่วมปฏิบัติและ ร่วมรับผิดชอบด้วยกัน ไม่ว่าจะ เป็นของปัจเจกบุคคลหรือของกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการพัฒนาและ การเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ต้องการ และเพื่อบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้

นอกจากนั้น คุณจันทร์ สิงห์สุ (2535) ได้สรุปถึงการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง การที่ปัจเจก บุคคลที่ดี กลุ่มคนหรือองค์กรประชาชนได้อาสาเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การดำเนิน โครงการ การแบ่งปันผลประโยชน์ และการประเมินผล โครงการพัฒนาด้วยความสมัครใจ โดย ปราศจากข้อกำหนดที่มาจากบุคคลภายนอก และเป็นไปเพื่อสนองต่อความต้องการของสมาชิกใน ชุมชน รวมทั้งมีอำนาจอิสระในการแข่งขันผลประโยชน์ ที่เกิดจากการพัฒนาให้กับสมาชิกด้วย ความพึงพอใจ และผู้เข้าร่วมมีความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการด้วย

ถ้าจะกล่าวถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้นั้น ต้องเกี่ยวข้องกับหลายฝ่ายกล่าวคือ หน่วยงาน ของรัฐและประชาชน แต่เท่าที่ผ่านมาในประเทศไทยเรา การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้มักจะเป็น หน้าที่ของหน่วยงานรัฐ เพราะรัฐถือว่าทรัพยากรป่าไม้เป็นของรัฐทั้งหมด ประชาชน เอกชนหรือ องค์กรพัฒนาเอกชนไม่มีหน้าที่รับผิดชอบ ไม่มีสิทธิที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องแต่อย่างใด การที่มีความคิด ดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความล้มเหลวในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ต่อมาได้เกิดแนวคิดว่าการ อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่ถูกต้องนั้น ควรจะอยู่บนพื้นฐานที่แท้จริงของสังคม คือ จะต้องมีส่วน มาจากประชาชน ซึ่งเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องและใกล้ชิดทรัพยากรป่าไม้ที่กำลังถูกทำลายมากที่สุด แนวความคิดดังกล่าวนี้ มักจะเรียกกันว่าการจัดการป่าไม้โดยการมีส่วนร่วมของประชาชน (Participatory Forestry)

โครงการศึกษาวิจัยการจัดการมมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และสถาบันดำรงราชานุภาพ สำนักงานปลัดกระทรวง สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย (2541) ได้อ้างถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ได้ให้ความสำคัญต่อ การบริหารการจัดการที่มีประสิทธิภาพ เพื่อเป็นส่วนสำคัญในการดำเนินการต่างๆ ด้านการ

ท่องเที่ยวไปสู่จุดมุ่งหมาย โดยเปิดโอกาสให้การเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผน ตัดสินใจ และติดตามประเมินผลในโครงการพัฒนาของรัฐ ที่มีผลกระทบต่อทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการพัฒนาแบบองค์รวมที่ยึด “คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา” ซึ่งได้กำหนดแนวทางสำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้หลายประการ ได้แก่

1. จัดกระบวนการหรือกลไกบริหารจัดการของรัฐที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา การจัดทำแผน และดำเนินการแก้ไขปัญหาของชุมชน

2. จัดให้มีกระบวนการและช่องทางของการมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการพัฒนา ระบบควบคู่กันไป คือ ระบบการมีส่วนร่วมในการจัดการกิจกรรมการพัฒนาใหม่ โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างสมบูรณ์ ซึ่งภาครัฐเป็นฝ่ายส่งเสริมและสนับสนุนในด้านนโยบาย มาตรการ และงบประมาณสนับสนุน

3. เสริมสร้างวิสัยทัศน์และสร้างขีดความสามารถในการจัดการ หรือการมีส่วนร่วมให้แก่องค์กรประชาชน องค์กรพัฒนาและสร้างขีดความสามารถในการจัดการ หรือการมีส่วนร่วมให้แก่องค์กรประชาชนองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคเอกชน สาธารณชน ภาคธุรกิจเอกชน เพื่อให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินแผนงานโครงการของรัฐหรือของชุมชน เช่น การใช้มาตรการจูงใจทางภาษี การสนับสนุนการฝึกอบรมทางด้านการจัดการ และการส่งเสริมความร่วมมือกับฝ่ายอื่นๆ ในสังคม

การมีส่วนร่วมของประชาชนได้รับการยอมรับทั้งในแง่ของหลักการและกลไกที่จะนำไปสู่ความสำเร็จของโครงการพัฒนาต่างๆ หรือกิจกรรมที่กำลังจะเกิดขึ้นต่อไปในอนาคต ไม่ว่าจะโครงการหรือกิจกรรมนั้นๆ จะเป็นของภาครัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือภาคเอกชน ไม่ว่าจะเป็ขนาดเล็หรือขนาดใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโครงการที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

ดังนั้นโดยทั่วไปจึงมีการดำเนินการเพื่อให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิเคราะห์ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมเพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ ดังนี้

1. เพื่อได้รับข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ และความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการหรือกิจกรรมและผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้น
2. เพื่อช่วยในการชี้ประเด็นปัญหา และคุณค่าต่างๆของสิ่งแวดล้อม
3. เพื่อแสดงความคิดเห็นอันอาจจะเป็นประโยชน์ในการแก้ปัญหา
4. เพื่อช่วยในการให้ข้อมูลย้อนกลับ และช่วยในการวิเคราะห์ผลกระทบต่างๆ อันจะเป็นประโยชน์ในการวางแผนการดำเนินงานและการตรวจเฝ้าระวัง
5. เพื่อขจัดปัญหาความขัดแย้งและเพื่อสร้างข้อตกลงร่วมกัน

นอกจากนี้ Cohen & Uphoff (1980) ได้กล่าวว่าแนวคิดการมีส่วนร่วมเป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งได้แก่การมีส่วนร่วม 4 ขั้นตอนตามแนวคิด ได้แก่

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ซึ่งอาจเป็นการตัดสินใจตั้งแต่ในระยะเริ่มแรกของการตัดสินใจ ในช่วงของกิจกรรม และการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรม
2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) เป็นการตัดสินใจในรูปแบบของการเข้าร่วม โดยการให้การสนับสนุนด้านทรัพยากร การเข้าร่วมในการบริหาร และการร่วมมือรวมทั้งการเข้าร่วมแรงร่วมใจ
3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) ซึ่งไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ด้านวัตถุ ผลประโยชน์ทางด้านสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) เป็นการควบคุมและตรวจสอบการดำเนินกิจกรรม โดยการมีส่วนร่วมดังกล่าวต้องเป็นไปในรูปที่ผู้รับการพัฒนาเข้ามามีส่วนกระทำให้เกิดการพัฒนาไม่ใช่เป็นเพียงผู้รับการพัฒนา ทั้งนี้เพื่อให้มีการเกื้อหนุนให้เกิดการพัฒนาที่แท้จริง และถาวรนอกจากนี้การมีส่วนร่วมไม่ใช่หมายถึงเพียงการดึงประชาชนเข้ามาทำกิจกรรมตามที่ผู้นำท้องถิ่นคิดหรือจัดทำขึ้น แต่ต้องเป็นการมีส่วนร่วมที่ประชาชนมีโอกาสเข้าร่วมอย่างอิสระ ปราศจาก การแทรกแซงครอบงำ และบังคับ

สรุปแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน คือการร่วมคิดแก้ไขปัญหา การดำเนินการและกิจกรรมในชุมชน ร่วมวางแผน โครงการ ร่วมปฏิบัติงานในรูปของการเสาะสละแรงงาน การบริจาคเงิน วัสดุอุปกรณ์ และร่วมติดตามผลการดำเนินงาน บำรุงรักษาสาธารณประโยชน์ของหมู่บ้าน ทั้งนี้การแสดงผลในการมีส่วนร่วมอาจเป็นการแสดงออกของบุคคลโดยตรงโดยผ่านองค์กรประชาชนในชุมชนนั้นๆ เอง (เกียรติศักดิ์ เรือนทองดี ,2536)

2.5 แนวความคิดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

การทบทวนวรรณกรรมเรื่องแนวความคิดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและการพัฒนาอย่างยั่งยืน เพื่อให้ผู้ศึกษามีความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมไทย ความเป็นมา หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การประยุกต์ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืน

อรสุดา เจริญรัต (2546) กล่าวว่า การศึกษาวิจัยจำนวนมากได้สะท้อนให้เห็นถึงข้อเท็จจริงว่าหากย้อนกลับไปมองแต่ครั้งในอดีต สังคมชนบทไทยดั้งเดิมเป็นสังคมที่มีวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย เศรษฐกิจพื้นฐานเป็นการผลิตเพื่อยังชีพสำหรับบริโภคใช้สอยในครัวเรือนและในชุมชน มีใช้เพื่อ

การแลกเปลี่ยน วัตถุดิบในการผลิตสำหรับดำรงชีพมาจากสภาพแวดล้อมที่อยู่รอบตัว ปัจจัยเหล่านี้ทำให้ชาวชนบทมีความใกล้ชิดผูกพันและตระหนักในสิ่งแวดล้อม ซึ่งแสดงออกในรูปของความเชื่อและพิธีกรรมที่เอื้อต่อการรักษาสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้ ความสัมพันธ์หลักในชุมชนยังเป็นความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ และความสัมพันธ์ทางสายเลือด ดังนั้นจึงสอดคล้องต่อการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ทั้งการแบ่งปันผลผลิต การพึ่งพาอาศัยกันทั้งในด้านต่างๆ ลักษณะทั้งหมดนี้จึงทำให้ชนบทไทยในอดีตดำรงอยู่อย่างสงบ และพึ่งพาตัวเองได้และมีความพอเพียงตามอัตภาพ โดยสามารถสืบทอดเอกลักษณ์ดังกล่าวต่อเนื่องอย่างไม่ขาดสายตลอดมาเป็นเวลาหลายร้อยปี

การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของชนบทเกิดขึ้นเมื่อสังคมไทยเข้าสู่กระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง ประเทศมหาอำนาจใช้อำนาจทั้งในรูปความรู้วิชาการ โครงการความช่วยเหลือต่างๆ เข้ามารอบงำ เพื่อสร้างความหมายของคำว่า“พัฒนา (Development)” และ“ด้อยพัฒนา(Underdevelopment)” ทั้งนี้เพื่อจัดแบ่งประเภทของประเทศต่างๆ ออกเป็น ประเทศที่พัฒนาแล้ว และประเทศที่ยังด้อยพัฒนา ประเทศไทยถูกให้ความหมายว่าเป็นประเทศด้อยพัฒนา ทำให้เกิดกระแสความต้องการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยตามแบบประเทศตะวันตก จนในที่สุดได้ผลักดันให้เกิดการพัฒนาอย่างเป็นระบบ ด้วยการมีแผนพัฒนาอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรก คือ แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 พุทธศักราช 2504

เมื่อเวลาผ่านไปผลจากการใช้แนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก่สังคมไทยเป็นอย่างมากในทุกด้าน สำหรับผลด้านบวกนั้นได้แก่ การเพิ่มขึ้นของอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความเจริญทางวัตถุและสาธารณูปโภคต่างๆ ระบบสื่อสารที่ทันสมัยหรือการขยายปริมาณและการกระจายการศึกษาอย่างทั่วถึงมากขึ้น แต่ผลด้านบวกเหล่านี้ส่วนใหญ่กระจายไปถึงคนชนบทหรือผู้ด้อยโอกาสในสังคมได้น้อย ในขณะที่เดียวกัน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังก่อให้เกิดผลลบติดตามมาด้วย เช่น การขยายตัวของอุตสาหกรรม การส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่เพื่อการค้าและส่งออก และการขยายตัวของรัฐเข้าไปในชนบท ได้ส่งผลให้ชนบทเกิดความอ่อนแอในหลายด้าน ทั้งการพึ่งพิงตลาดและพ่อค้าคนกลาง ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และการรวมกลุ่มกันตามประเพณีเพื่อการจัดการทรัพยากรที่เคยมีอยู่แต่เดิมแตกสลายลง รวมทั้งภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมาเริ่มถูกกลืนเลือนสูญหายไป สิ่งสำคัญก็คือ ความพอเพียง(Self-sufficientcy) ในการดำรงชีวิตอันเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่ทำให้คนไทยพึ่งตนเองได้อย่างมีศักดิ์ศรี ภายใต้อำนาจและความอิสระในการกำหนดชีวิตของตน รวมทั้งศักยภาพในการควบคุม จัดการให้ได้รับการสนองตอบต่อความต้องการต่างๆ ซึ่งเป็นศักยภาพพื้นฐานที่คนไทยและสังคมไทยเคยมีอยู่แต่เดิม ต้องถูกกระทบกระเทือนวิกฤต

เศรษฐกิจเมื่อพ.ศ.2540 ที่เกิดจากปัญหาเศรษฐกิจขยายตัวแบบฟองสบู่และปัญหาความอ่อนแอของชนบท รวมทั้งปัญหาสังคมอื่นๆที่เกิดขึ้นล้วนแต่เป็นข้อพิสูจน์ และยืนยันปรากฏการณ์นี้ได้เป็นอย่างดี

ผลที่เกิดขึ้นได้ก่อให้เกิดคำถาม และข้อสงสัยต่อแนวทางการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยตามแบบตะวันตก ที่เชื่อมาแต่เดิมว่าถูกต้องเหมาะสม ว่าแท้จริง แนวทางพัฒนาเช่นนี้ยังคงถูกต้องและสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยต่อไปหรือไม่ แม้ในแวดวงการพัฒนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักวิชาการและปัญญาชน ก็พบว่าเกิดกลุ่มแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่“โต้แย้งทฤษฎีความทันสมัย” เช่น ทฤษฎีพึ่งพิง แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน หรือแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เป็นต้น

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2531) ได้กล่าวถึงการพัฒนาและหนี้สินการเกษตร ในแนวทางเดียวกันว่า นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 เป็นต้นมา นโยบายการพัฒนาที่กระทบถึงการเกษตรกรรม คือ การนำเอาตลาดพืชผลเพื่อการเกษตรไปสู่หมู่บ้าน เช่น การตัดถนนและการสร้างโครงสร้างพื้นฐานทั้งหลาย ในขณะที่เดียวกันก็พยายามผลักดันให้เกษตรกรหันมาผลิตเพื่อขายในตลาดอย่างกว้างขวาง

พืชผลการเกษตรที่ผลิตเพื่อขายเหล่านี้ ไม่มีการอุตสาหกรรมในประเทศรองรับ ส่วนใหญ่แล้วก็ถูกส่งออกเป็นสินค้าปฐมภูมิไปสู่ตลาดโลก ในขณะที่ประเทศด้อยพัฒนาอื่นๆต่างพากันแข่งขันผลิตสินค้าการเกษตรประเภทเดียวกันออกสู่ตลาด ราคาของสินค้าเหล่านี้จึงขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศในโลก ในบางปีอาจมีราคาดี ในบางปีเมื่อมีสินค้าล้นตลาดก็ราคาคง การขึ้นลงของราคาตลาดโลกเช่นนี้ เกษตรกรต้องเป็นผู้แบกรับภาระ โดยตรง เพราะไม่มีกลไกใดที่จะเฉลี่ยความตกต่ำของราคาไปสู่พ่อค้าทุกระดับและอุตสาหกรรมร่วมรับภาระด้วยอย่างเป็นธรรม

ด้วยเหตุนี้ ชุมชนชนบทที่เคยเป็นอิสระ จึงเป็นชุมชนที่ต้องพึ่งพา ในการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจ เขาต้องพึ่งพาสารเคมีและเทคโนโลยี ซึ่งตัวเองไม่มีความรู้จริง ต้องพึ่งพาราคาพืชผลในตลาดโลก และต้องพึ่งพาการกำหนดราคาของพ่อค้าคนกลางพร้อมกันไปกับนายทุนเงินกู้ ในทางวัฒนธรรมเขาไม่สามารถผลิตและดำรงวัฒนธรรมของเขาเองได้ ต้องพึ่งพาวัฒนธรรมที่คนในเมืองเป็นผู้กำหนด ไม่ว่าจะเป็นการแต่งกาย การกินอาหาร ความบันเทิงและความสัมพันธ์ทางสังคมทุกรูปแบบ ในชีวิตประจำวันเขาใช้เครื่องมือเครื่องใช้ซึ่งตัวเองไม่สามารถผลิตได้ ไม่รู้วิธีการบำรุงรักษาซ่อมแซม แม้แต่สุขภาพของตัวเองก็สูญเสียความรู้ของสาธารณสุขศาสตร์ตามประเพณีในทางสติปัญญา ความรู้และประสบการณ์ตลอดจนอุดมการณ์ของชุมชน กลับถูกเหยียดหยามว่าล้าสมัย ส่วนหนึ่งก็เป็นความจริงว่าความรู้และอุดมการณ์นั้นล้าสมัย เพราะคำว่า สมัย คือวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปแล้ว จากวิถีชีวิตที่คนอิสระ มีศักดิ์ศรี ไม่มีหนี้สินรุงรัง เหลือแต่วิถีชีวิตของเกษตรกรที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ ไม่มีอำนาจกำหนดราคาพืชผลที่ตนเองปลูก เต็มไปด้วยหนี้สิน

ไม่มีความรู้ที่จำเป็นสำหรับการผลิตแบบนี้ ลึ้นไร่ไม่ดอกเพราะหมดทรัพยากรในธรรมชาติไว้เก็บกินได้อีก ในสภาพเช่นนี้ความรู้และประสบการณ์ของวิถีชีวิตอย่างแรก ย่อมล้ำสมัยกับวิถีชีวิตอย่างหลัง

ทางออกของปัญหาเหล่านี้ ชุมชนชนบทจะต้องหันกลับไปสู่พลังแบบเดิมของคนอันเป็นสิ่งที่ชุมชนมีความรู้ ความชำนาญอยู่แล้ว นั่นก็คือการกลับไปสู่การพึ่งตนเองในทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม

ความหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืน

การพัฒนาอย่างยั่งยืน คือการพัฒนาที่มุ่งมั่นสร้างความสมดุลในทั้ง 3 ด้านคือ เศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมไปพร้อมๆกัน ไม่ใช่มุ่งพัฒนาด้านเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว และนอกจากนี้แล้ว ยังเป็นเรื่องของมิติเวลา คือ พัฒนาต่อเนื่องข้ามเวลาจากปีหนึ่งสู่ปีต่อไป หรือจากคนรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหลังไปเรื่อยๆ (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง, 2550)

เสรี พงศ์พิศ (2531) กล่าวว่า การพัฒนาต้องเริ่มจากฐานวัฒนธรรมชุมชนต้องรู้พื้นคุณค่าดั้งเดิมที่ชุมชนมีมาประยุกต์ สร้างสรรค์ทางเลือกขึ้นมาใหม่ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมปัจจุบัน ไม่ใช่การถอยหลังไปสู่สังคมเก่าในอดีต ซึ่งเป็นไปไม่ได้ แต่ต้องสร้างแบบแผนการผลิตและแบบแผนการดำรงชีวิตขึ้นมาใหม่ ภายใต้อุดมคติที่ดำรงแบบดั้งเดิม

บำรุง บุญปัญญา (2549) นักพัฒนาอาวุโส มีข้อเสนอต่อทิศทางและรูปแบบการพัฒนาตามแนวความคิดที่เขาค้นพบ โดยสรุปคือ

“การพัฒนาจะต้องเริ่มจากรากฐานทางวัฒนธรรมของชุมชน นั่นก็คือการสร้างกระบวนการที่ทำให้ชุมชนมีจิตสำนึกแจ่มชัดในวัฒนธรรมของตนเอง เห็นคุณค่าของการรวมกันเป็นชุมชน เห็นภัยร้ายที่เข้ามาทำลายสิ่งที่ดีงามของชุมชน

การเปลี่ยนแปลงต้องเริ่มจากการกลับไปสู่รากเหง้าทางวัฒนธรรมของเราเอง เพื่อที่เราจะได้เรียนรู้ที่จะเคารพวัฒนธรรมชนบท และเคารพคนจนในฐานะที่เป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน และเพื่อที่จะเรียกเอาความเชื่อมั่นของตนเองกลับคืนมา เพื่อที่จะสลัดเอาความไร้อำนาจของตัวเองเป็นคนด้อยกว่าออกไป เราต้องกลับไปหาเอกลักษณ์ของเราเอง ลักษณะทางอุดมการณ์วัฒนธรรมเช่นนี้มีไม่เพียงแต่ขอบนอก แต่เป็นใจกลางของการเปลี่ยนแปลงเลยทีเดียว”

หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง“เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดยาวนานกว่า 25 ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ และเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้รอดพ้น และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ดังกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดังนี้

“เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อยุค โลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี พอสมควร ต่อการมีผลกระทบใดๆอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆมาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

ดังนั้นหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จึงเป็นหลักการที่เน้นผลเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยให้ความสำคัญกับวิธีการใช้ความรู้ ความซื่อสัตย์ ความไม่โลภ ความรู้จักพอ ความขยันหมั่นเพียร การไม่เบียดเบียนกัน การรู้จักแบ่งปันและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง, 2550)

นอกจากนี้ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ยังเน้นการสร้างรากฐานของประเทศทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมให้เกิดความเข้มแข็งและความสมดุล ซึ่งทำด้วยการพัฒนาคน สร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน สร้างองค์ความรู้ภายในเครือข่ายและพัฒนาระบบ ส่งเสริมการบริหารจัดการท้องถิ่นที่ดี (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง, 2550)

การประยุกต์ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาระบบการศึกษาของไทย

คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง กล่าวว่า การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคนให้เติบโตอย่างมีคุณภาพ มีความสมดุลทั้งสติปัญญา จิตใจ ร่างกาย ซึ่งจะต้องปลูกฝังและพัฒนาผู้เรียนด้วยหลักไตรสิกขา คือ ฝึกให้เด็กปฏิบัติตน มีระเบียบวินัย ไม่คิดทำอะไรเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น(ศีล) ฝึกจิตใจให้ตั้งมั่นในความดีงาม ขยันหมั่นเพียร อดทนในการประกอบภารกิจให้ลุล่วงไปได้(สมาธิ) และฝึกคิดและฝึกตัดสินใจแก้ไขปัญหาด้วยเหตุและผล รู้จักผิดชอบชั่วดี มีหลักคิดที่ถูกต้อง(ปัญญา)รวมทั้งต้องมีปัจจัยภายนอกที่เอื้ออำนวย เช่น พ่อแม่ ผู้ปกครอง ครู อาจารย์และเพื่อนที่เป็นกัลยาณมิตร มีสื่อการเรียนรู้ ระบบการบริหารจัดการและสิ่งแวดล้อมที่ดีเป็นต้น ที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาทักษะ การคิดและวิถีปฏิบัติบนพื้นฐานความรู้คุณธรรมอย่างแท้จริง (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง, 2550)

2.6 แนวความคิดเกี่ยวกับการศึกษาทางเลือก

พร พันธุ์โอสถ (2531) ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของการศึกษาทางเลือกในประเทศไทยดังนี้ว่า ในยุคสมัยที่การศึกษาของไทยยังไม่มี การจัดระบบระเบียบเป็นโรงเรียนตามแบบตะวันตก ดังที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้ คนไทยได้รับการศึกษาผ่านวัด บ้าน หรือราชสำนัก ทั้งนี้ตามแต่ฐานะของตน ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับประชาชนขึ้นมา อย่างไรก็ตาม กระแสความคิดที่ดำรงอิทธิพลอยู่ในสังคมยุคนั้นก็คือการเข้ารับราชการ ใต้เท้าเป็นขุนนาง ด้วยเหตุนี้ จึงมีต้องสงสัยเลยว่า เป้าหมายของการศึกษาในยุคนั้นเป็นไปในทิศทางให้ความสำคัญกับการศึกษาที่มุ่งตอบสนองความต้องการของสังคม มากกว่าเป็นการแสวงหาคำตอบต่อความหมายของชีวิต หรือสัจจะ จนกระทั่งสังคมได้พัฒนามาถึงช่วงทศวรรษ 1970-1980 (พ.ศ. 2513-2523) ที่กระแสความคิดแบบปัจเจกชนเริ่มมีอิทธิพลมากขึ้นในสังคม สิ่งนี้ก่อให้เกิดความตื่นตัวในหมู่นักศึกษาปัญญาชน และนำไปสู่ยุคแสวงหาที่ตั้งคำถามต่อระบบการศึกษา

ในยุคนั้น แม้มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์ต่อระบบการศึกษา แต่การวิพากษ์วิจารณ์ไม่ได้เกิดขึ้นในทุกระดับของสังคมอย่างทุกวันนี้ แต่หากเกิดขึ้นเฉพาะในหมู่ปัญญาชน นักวิชาการ และขบวนการนักศึกษาเท่านั้น มิหนำซ้ำการวิพากษ์วิจารณ์ดังกล่าวยังเป็นไปในเชิงแนวคิด และอุดมการณ์ขาดการปฏิบัติที่เป็นจริงมารองรับ สิ่งที่เกิดขึ้นจึงเป็นภาพฝันของปัญญาชน คนหนุ่มสาวมากกว่าเป็นคำตอบของการแสวงหา

ความหมายของการศึกษาทางเลือก

การศึกษาทางเลือก (Alternative Education) มีผู้ให้ความหมายของการศึกษาทางเลือกไว้หลายท่านดังนี้

พิภพ ชงไชย อ่างถึงใน พิทยา ว่องกุล, 2542 กล่าวว่าการศึกษาทางเลือก คือ ระบบการจัดการศึกษาที่หลากหลาย ที่ยืนอยู่บนรากฐานทางศาสนธรรม รากฐานทางปรัชญา รากฐานทางจิตวิญญาณ เพื่อพัฒนาเด็กให้เจริญเติบโตตามศักยภาพในธรรมชาติของเด็ก โดยเน้นที่ความสุขและการอยู่ร่วมกันแบบสันติ ซึ่งเป็นอุดมการณ์ของมนุษยชาติที่มีอยู่ในตัวพ่อแม่เด็กทุกชนชั้น แต่ที่ผันแปรไป เพราะการขึ้นนำของระบบการเมืองและระบบเศรษฐกิจ ที่เต็มไปด้วยนักการเมืองและนักธุรกิจที่เห็นแก่ตัวและลู่แก่อำนาจ อันประกอบเป็นชนชั้นปกครอง ที่ร่วมกันสร้างโครงสร้างอันยุติธรรม

พร พันธุ์โอสถ (อ้างแล้ว) ให้ความเห็นว่า การศึกษาทางเลือก จะเป็นคำค่อนข้างใหม่สำหรับสาธารณชนและบุคคลในแวดวงการศึกษา แต่สำหรับผู้แสวงหาเสรีภาพทางการศึกษาแล้ว คำนี้ค่อนข้างจะเป็นที่รู้จักกันมาระยะเวลาหนึ่ง และแพร่หลายพอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อ

พิจารณาในเชิงพัฒนาการทางความคิดและสังคม จะเห็นได้ว่าการก่อตัวของกระแสการศึกษาทางเลือกในสังคมไทย มีความเป็นมายาวนานร่วม 30 ปี ดังได้กล่าวมาแล้ว

ความหมายของการศึกษาทางเลือกยังคลุมเครือ ยากต่อความเข้าใจและก่อให้เกิดความสับสน แม้กระทั่งในหมู่ผู้จัดการศึกษาทางเลือกด้วยกัน ทั้งนี้เนื่องจากมีลักษณะเป็นปรัชญาแนวความคิดค่อนข้างมาก ยากต่อการแยกแยะของผู้อยู่นอกวงการ และกลายเป็นข้อจำกัดไปโดยปริยาย สิ่งเหล่านี้ดูเหมือนว่าจะเป็นข้อที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เนื่องจากสิ่งที่ประเด็นในการพิจารณา ไม่ใช่เป็นเพียงแค่เรื่องเทคนิค วิธีการสอน แต่ที่จริงแล้วคำถามที่อยู่เบื้องหลังกลับเป็นของค่านิยม ทศนคติแห่งชีวิตเสียมากกว่า และสิ่งเหล่านี้ นำสู่เรื่องรูปแบบวิธีการสอนในลำดับต่อมา

เครือข่ายเสรีภาพทางการศึกษาทางเลือก (อ้างถึงใน ณรงค์ มาศสุวรรณ, 2547) อันเป็นองค์กรเครือข่ายของบรรดานักคิด กลุ่มและองค์กรเอกชน ที่จัดการศึกษาทางเลือกในประเทศไทย ได้จัดประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกัน และให้ข้อสรุปว่า

การศึกษาทางเลือก คือ การศึกษาที่มีเป้าหมาย เพื่อนำไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งกาย วาจา และจิตวิญญาณ

การศึกษาทางเลือก

พิภพ ชงไชย, 2542 (อ้างใน พิทยา ว่องกุล) ได้กล่าวถึงแนวคิดการศึกษาทางเลือกว่า มีแนวความคิดที่อยู่บนรากฐานทางจิตวิทยา ปรัชญา และศาสนธรรม มนุษยธรรมและชุมชนที่หลากหลาย

ในทางจิตวิทยา มีแนวคิดตั้งแต่ มองเตสซอรี, วอลดอล์ฟ, นีโอฮิวแมนนิส ฯลฯ

ในทางปรัชญา มีแนวคิดตั้งแต่ยุคกรีกเป็นต้นมา จากตะวันตกถึงตะวันออก

ในทางศาสนธรรม ศาสนาสำคัญ ๆ ในโลกอิสลาม คริสต์ พุทธ ล้วนมีหลักการศึกษารูปแบบและเนื้อหาสาระ

ในทางมนุษยธรรม ก็มีแนวทั้งด้านสิทธิมนุษยชน สิทธิสตรี สิทธิเด็ก และการอยู่ร่วมกันโดยไม่แบ่งแยก สีผิว เชื้อชาติ ภาษา และศาสนาและตลอดจนวัฒนธรรม

ในเรื่องของชุมชน แต่ละชุมชนมีความประสงค์จะสร้างชุมชนใหม่ที่ไม่เดินตามรัฐใหญ่หรือสังคมใหญ่ที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของกระแสทุนนิยมโลก โดยใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือเรียนรู้ชุมชนของตนเอง เพื่อกำหนดเอกลักษณ์ของชุมชนและการพึ่งตนเอง

ทั้งหมดนี้ รัฐทำหน้าที่ดูแลหลักการสำคัญ ๆ คือการอยู่ร่วมกันอย่างสันติบนความหลากหลายที่มีระบบประชาธิปไตยแบบประชาชนมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนสังคมทั้งระบบ

การศึกษาทางเลือกเป็นการศึกษาที่หลากหลาย ไม่ใช่จะได้มาง่าย ๆ เพราะนี่เป็นการต่อสู้ทางชนชั้น ที่ชนชั้นนำใช้ระบบการศึกษาสะกดชนชั้นล่างให้ยอมจำนนมานับศตวรรษ

การศึกษาทางเลือก จึงเป็นการศึกษาเพื่อปลดปล่อยมนุษยชาติให้ได้รับอิสรภาพตามแนวทางแต่ละคน แต่ละชุมชนที่จะเลือกเส้นทางนำไปสู่สังคมแห่งสันติสุข ซึ่งการศึกษาจะเป็นเครื่องมือสำคัญตัวหนึ่ง สำคัญเท่า ๆ กับระบบการเมืองที่จะนำพามนุษยชาติไปสู่สังคมแห่งสันติสุข สำคัญเท่า ๆ กับระบบเศรษฐกิจที่จะปลดปล่อยมนุษยชาติจากทาสของทุนที่ไม่ใช่มนุษย์ เป็นอิสระด้วยการพึ่งตนเอง สำคัญเท่า ๆ กับศาสนาที่นำพาโดยศาสตรา เพื่อให้มนุษย์พ้นทุกข์และมีอิสรภาพ

การศึกษาทางตะวันตกได้มีการนำเสนอแนวคิดและนวัตกรรมการศึกษาทางเลือกมาเป็นระยะ ๆ อาทิ เช่น

ซัมเมอร์ฮิล โดย เอ.เอส.นิต ชาวอังกฤษ มุ่งเน้นเสรีภาพของเด็ก จำกัดการใช้อำนาจของผู้ใหญ่ที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ของเด็ก

มอนเตสเซอร์รี โดยแพทย์หญิงมาเรีย มอนเตสเซอร์รี ชาวอิตาลี มุ่งให้เด็กเจริญงอกงามไปตามความต้องการตามธรรมชาติของตัวเอง การสร้างสภาพแวดล้อม อุปกรณ์เครื่องมือช่วยในการเรียนรู้ ที่ทำให้เด็กสามารถดึงเอาศักยภาพที่มีอยู่ในตัวให้ปรากฏออกมา

วอลดอร์ฟ โดย ดร.รูคอล์ฟ สไตเนอร์ ชาวออสเตรีย เชื่อว่ามนุษย์ประกอบไปด้วยกาย จิตใจ และจิตวิญญาณที่มีพัฒนาการไปตามช่วงวัย การศึกษาที่แท้จะต้องเป็นระบบบูรณาการในการสร้างสรรค์สมรรถภาพทั้งสามประการของมนุษย์ ได้แก่ ความคิด ความรู้สึกและพลังของเจตจำนง เพื่อการพัฒนาปัจเจกชนผู้มีอิสระทางปัญญา

เรกจิโอ เอมีเลีย โดยกลุ่มแม่บ้านในหมู่บ้านวิลลา เซลลา เมืองเรกจิโอ เอมีเลีย ประเทศอิตาลี ได้จัดตั้งโรงเรียนปฐมวัยในหมู่บ้านขึ้น บริหารโดยพ่อแม่ผู้ปกครองทั้งในด้านนโยบาย การวางหลักสูตร การประเมินผล และงบประมาณ ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่ทำให้เด็กเป็นตัวของตัวเอง หลักสูตรเป็นแบบปลายเปิดไม่ได้กำหนดเนื้อหาแน่นอนเพียงแต่รวบรวมหัวข้อโครงการที่คาดว่าจะสัมพันธ์กับความสนใจของเด็กไว้ เด็กจะเรียนรู้ผ่านการทำโครงการ

สำหรับทางตะวันออก แนวคิดและนวัตกรรมการศึกษาทางเลือกจะมีความแนบแน่นกับศรัทธาและคำสอนทางศาสนา ให้ความสำคัญกับมิติในทางคุณธรรม ชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติ และการเข้าถึงจุดมุ่งหมายของชีวิตอันเป็นอิสรภาพ ที่มีชื่อเสียงเป็นที่แพร่หลาย ได้แก่ แนวคิดนีโอฮิวแมนนิส โดยพี.อาร์.ซาคาร์ แนวคิดसानตินิเกตัน โดยรพินทรนาถ ฐากูร แนวคิดของทฤษฎีมูร์ติ เป็นต้น

รูปแบบการจัดการศึกษาทางเลือก

นุซลิริ โคันหล่อ (2545) กล่าวถึง รูปแบบการจัดการศึกษาทางเลือกว่ามีรูปแบบที่ยืดหยุ่นหลากหลาย โดยจัดให้สอดคล้องกับธรรมชาติของผู้เรียน และกระบวนการเรียนรู้รวมทั้งเนื้อหาสาระที่เรียน

หากพิจารณารูปแบบการเรียนการสอนของสถานศึกษาทางเลือกละก็เห็นว่า สถานศึกษาทางเลือกรูปแบบการจัดการองค์กร และการจัดการเรียนการสอนที่หลากหลาย จนสามารถจัดเข้าได้กับทั้ง 3 ระบบการศึกษา กล่าวคือ บางแห่งจัดเป็นการศึกษาในระบบ มีโรงเรียนแบบเต็มรูปแบบของตนเอง ในขณะที่หลาย ๆ แห่งเป็นการศึกษานอกระบบ หรือการศึกษาตามอัธยาศัย นอกจากนี้ การศึกษาบางแห่งมีศักยภาพเพียงพอที่จะจัดการศึกษาทั้งสามระบบด้วยตนเอง

กลุ่มที่จัดการศึกษาทางเลือก

พร พันธุ์โอสด, 2545 (อ้างใน นุชสิริ โคนหล่อ) ได้จำแนกกลุ่มที่จัดการศึกษาทางเลือกเป็น 5 กลุ่มใหญ่ ๆ ดังนี้

1. กลุ่มนวัตกรรมทางการศึกษา เป็นกลุ่มที่นำทางแนวทางการศึกษาใหม่ ๆ มาสู่สังคมไทย ที่จัดว่าเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุด มีการดำเนินงานอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ แต่ละกลุ่มมีแนวคิดของตนเอง สถานศึกษากลุ่มนี้ได้แก่

โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2522 ณ ริมฝั่งแม่น้ำแควน้อย ตำบลท่าเสา อำเภอไทยโยค จังหวัดกาญจนบุรี โดยพิภพ-รัชนี ธงไชย โรงเรียนหมู่บ้านเด็กใช้แนวทางของโรงเรียนซัมเมอร์ฮิลล์ แห่งประเทศอังกฤษที่ก่อตั้งโดย เอ.เอส.นิล. ซึ่งมีหลักการให้ความสำคัญกับเสรีภาพ ประชาธิปไตย มีความเชื่อว่าเด็กจะเรียนรู้ได้ ถ้าเด็กพร้อมที่จะเรียน ดังนั้นจึงมีอิสรภาพแก่เด็กในการเลือกจัดกิจกรรมต่าง ๆ โดยอยู่บนพื้นฐานของการเคารพสิทธิของผู้อื่น นอกจากนี้โรงเรียนหมู่บ้านเด็กยังได้นำหลักการพระพุทธศาสนา มาปรับใช้กับแนวคิดแบบซัมเมอร์ฮิลล์และเกษตรกรรมธรรมชาติอีกด้วย

เนื่องจากโรงเรียนหมู่บ้านเด็กเป็น โรงเรียนแห่งแรก เริ่มดำเนินการจัดการศึกษาทางเลือกขึ้นในประเทศไทย ด้วยเห็นถึงความสำคัญของเสรีภาพและความหลากหลายทางการศึกษา โรงเรียนหมู่บ้านเด็กจึงจัดให้มีโครงการการศึกษาที่บ้านขึ้น โดยเปิดโอกาสให้ผู้ปกครองที่ต้องการจัดการศึกษาให้กับบุตรหลานของตน สามารถนำเด็กมาลงทะเบียนเป็นนักเรียนในสังกัดโรงเรียนหมู่บ้านเด็ก ปัจจุบันมีเด็กที่สังกัดโครงการการศึกษาที่บ้านของโรงเรียนหมู่บ้านเด็ก ประมาณ 40 คน

โรงเรียนสัมมาสิกขา โรงเรียนสัมมาสิกขาของชุมชน ชาวอโศกซึ่งปัจจุบันมีอยู่ 11 แห่ง แนวความคิดของโรงเรียนในกลุ่มนี้คือ ศิลเด่น เป็นงาน ชาญวิชา เป็นโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นโดยกลุ่ม และชุมชนสันตอ โศก ดำเนินชีวิตตามแนวคิดของท่านสมณะโพธิรักษ์ ความคิดแรกเริ่มเห็นผลเสียของการจัดการศึกษาแบบดั้งเดิม จึงจัดตั้งเป็นโรงเรียนพึ่งพาตนเองขึ้นมาโดยการร่วมมือร่วมใจของชุมชน เพื่อให้การศึกษาแก่เด็กและเยาวชน โดยให้ความสนใจต่อเรื่องคุณธรรม จริยธรรม การพึ่งพา

ตนเอง ไปสู่การช่วยเหลือของชุมชนและสังคมภายนอก การเรียนรู้ในหลาย ๆ ส่วนจะเป็นการลงมือปฏิบัติที่ใช้วิถีคิดใหม่

โรงเรียนสัตยาไส ให้ความสำคัญอย่างมากกับการพัฒนามนุษย์ในด้านคุณธรรมไปพร้อม ๆ กับความรู้ เพราะตระหนักว่าในความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์จะต้องมีจิตสำนึกทางจิตวิญญาณ มีอุปนิสัยที่ดึงามควบคู่ไปด้วย จัดตั้งขึ้นโดยได้รับแรงบันดาลใจจากท่านสัตยาไส บาบา และให้ความเคารพในทุกศาสนา เด็กนักเรียนมีอิสรภาพที่จะนับถือศาสนาใดก็ได้

ปัจจุบันมีโรงเรียนที่ก่อตั้งโดยท่านสัตยาไส บาบา อยู่ในประเทศออสเตรเลีย แอฟริกาใต้ สหรัฐอเมริกา ฯลฯ สำหรับในประเทศไทย ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2535 ตำบลลำานรายณ์ อำเภอยะบะดี จังหวัดลพบุรี โดย ดร.อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา และคณะ

อนันตมรรค หรือที่รู้จักในเมืองไทยว่า นิโอ-ฮิวแมนนิสต์ ผู้ให้กำเนิดแนวคิดนี้ คือ พี.อาร์. ซาการ์ ชาวอินเดีย โดยมีความคิดแบบขยายจิตใจ ให้มีความรัก และเอาใจใส่ดูแลทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาล ทั้งสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต รวมทั้งใช้ชีวิตกลมกลืนกับธรรมชาติ

กลุ่มที่ใช้แนวทางอนันตมรรค คือ มูลนิธิวันมนุษยธรรม ตั้งอยู่ที่ถนนรามคำแหง กรุงเทพมหานคร และมีหน่วยงานเด็กที่ทำงานกับเด็กอยู่ 2 แห่ง คือ ที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี กับสวนเด็กอนันตศยามะ ที่ อำเภอยะบะดี จังหวัดชุมพร ซึ่งมีเด็กอยู่ในความดูแลประมาณ 70 คน เด็กเหล่านี้เป็นเด็กด้อยโอกาสที่รับมาจากมูลนิธิสร้างสรรค์เด็ก มูลนิธิคุ้มครองเด็ก และกรมประชาสงเคราะห์

นอกจากนี้ยังมีอีกกลุ่มที่นำบางส่วนของแนวทางนี้ มาประยุกต์ใช้กับระบบการศึกษาของไทย คือ โรงเรียนอมตยกุล ซึ่งก่อตั้งโดย ดร.เกียรติวรรณ อมตยกุล

การศึกษาแนววอลดอร์ฟ กลุ่มนี้มีจุดเน้นที่การเข้าใจตนเอง และเข้าใจพัฒนาการของเด็ก ๆ มุ่งบ่มเพาะความเป็นมนุษย์ในตัวเด็ก ปลูกความสามารถที่ซ่อนเร้นในตัวเด็กให้ปรากฏออกมา เพื่อให้เด็กจะเติบโตอย่างสร้างสรรค์ มีอิสระทางปัญญา รู้จักตนเอง รู้จักโลก

โรงเรียนวอลดอร์ฟแห่งแรกเกิดขึ้นในเยอรมันประมาณ 80 กว่าปีมาแล้ว บนรากฐานของมนุษยปรัชญาตามทัศนะของ ดร.รูดอล์ฟ สไตเนอร์ ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับศาสตร์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องชีวิตของมนุษย์ ได้แก่ การแพทย์ เกษตรกรรม สถาปัตยกรรม เกษตรกรรม ชนาคารชุมชน วิทยาศาสตร์ธรรมชาติแบบเกอเธ่ ศิลปะบำบัด จิตวิทยาการแนะแนวแบบร่วมมือ เป็นต้น การศึกษาแบบวอลดอร์ฟนี้ได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลาย

แก่นแท้ของการศึกษาแบบวอลดอร์ฟเห็นว่า วิถีภาพสูงสุดจะต้องเป็นไปเพื่อพัฒนามนุษย์ที่มีอิสระทางความคิด ผู้สามารถกำหนดเป้าหมายและทิศทางของชีวิตได้ด้วยตนเอง คุณค่าที่ลึกล้ำ และเป็นสากลที่สุดของมนุษย์ที่จะเกิดขึ้น เมื่อการศึกษานำมาซึ่งความสมดุลระหว่างความสามารถ

ในการคิด รู้สึกและมุ่งมั่น ซึ่งดำรงอยู่ในตัวเด็กแต่ละคน การศึกษาคือบูรณาการอันผสมผสานกลมกลืนระหว่างสมรรถภาพ 3 ประการของมนุษย์ดังกล่าว โดยที่เป้าหมายอยู่ที่การพัฒนาปัจเจกชนผู้เป็นอิสระทางปัญญาขึ้นมา

เป้าหมายการศึกษาของวอลดอร์ฟ มุ่งหวังจะพัฒนามนุษย์ให้เป็น

- ผู้มีความคิดแยกกาย มีพลัง และสร้างสรรค์
- ผู้มีความรู้ลึกภายในจิตใจซึมซาบไปด้วยความกล้าหาญและใฝ่รู้
- ผู้มีความมุ่งมั่นอย่างแน่วแน่ สามารถบรรลุภารกิจแห่งชีวิตที่เขาได้เลือกสรรด้วยตนเอง

ตัวอย่างการศึกษาแนววอลดอร์ฟในสังคมไทยได้แก่ มูลนิธิวอลดอร์ฟปัญญาไทย ซึ่งดำเนินการโดย นายแพทย์พร พันธุ์โอสถ โรงเรียนอนุบาลบ้านรักลูก โรงเรียนไตรทักษะ ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดศิริพงษ์ธรรมนิมิต

กฤษฎมูรติ เป็นกลุ่มที่ใช้ปรัชญาความคิดของกฤษฎมูรติ ชาวอินเดีย ให้ความสำคัญกับอิสรภาพที่แท้จริง อันเป็นอิสรภาพที่ปราศจากพันธนาการทั้งปวง แนวคิดของกฤษฎมูรติไม่ให้ความสำคัญกับรูปแบบ พิธีกรรม แต่ให้ความสำคัญกับการขบคิด การเฝ้าสังเกตเพื่อความเข้าใจด้วยตนเอง รวมทั้งการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นที่นำไปสู่ข้อสรุปทางความคิด

ปัจจุบันกลุ่มที่ใช้แนวคิดนี้ในการจัดการศึกษาคือ โรงเรียนริมแม่น้ำของไพบูลย์ ที่ปกรจังหวัดกาญจนบุรี ส่วนอีกแห่งคือ ที่สวนสายน้ำ จ.สงขลา

2. กลุ่มพ่อแม่ที่จัดการศึกษาโดยครอบครัว หรือ (Homeschool) เป็นกลุ่มที่ พ่อ แม่ ผู้ปกครอง จัดการศึกษาให้ลูกเองที่บ้าน เนื่องมาจากปัจจัยหลายอย่าง เช่น การเสื่อมศรัทธาของการศึกษาในระบบ ความเชื่อและปรัชญาในการจัดการศึกษาของแต่ละครอบครัว ความเชื่อทางศาสนา ความสัมพันธ์ในครอบครัว

3. กลุ่มการศึกษาของชุมชน เป็นกลุ่มกิจกรรมที่เกิดจากการรวมตัวกันของผู้ที่อยู่อาศัยตามชุมชนในเมืองต่างเห็นเห็นว่า ชุมชนของตนไม่ได้รับการเหลียวแลจากภาครัฐ จึงจำเป็นต้องพึ่งพาตนเอง และในที่สุดก็นำไปสู่การจัดตั้งเป็นศูนย์เด็กเล็กหรือโรงเรียนในชุมชน ตัวอย่างเช่น กลุ่มศูนย์เด็กเล็กในกรุงเทพมหานคร กลุ่มโรงเรียนชุมชนในชนบท กลุ่มองค์กรที่ทำงานกับเด็กด้อยโอกาส

4. กลุ่มเด็กที่ต้องการความดูแลพิเศษ เนื่องจากในอดีตกลุ่มเด็กพิการหรือเด็กที่ต้องการความดูแลและเป็นพิเศษ มักถูกกีดกันออกจากระบบ ประกอบกับข้อจำกัดต่าง ๆ เช่น การศึกษาในระบบไม่สามารถตอบสนองความต้องการที่แตกต่างของเด็กได้ จากสาเหตุข้างต้น กลุ่มองค์กรที่ทำงานเพื่อเด็กพิเศษ จึงได้หันมาสนใจกับการจัดการศึกษาทางเลือกมากขึ้น เพราะโดยปกติสถานศึกษาตามแนวนี้จะมีขนาดเล็ก สามารถดูแลได้อย่างทั่วถึงมากกว่า ระบบการเรียนการสอนก็มี

ความยืดหยุ่นมากกว่า ตัวอย่างเช่น ชมรมผู้ปกครองเด็กออทิสติก กลุ่มที่สนใจการศึกษำบำบัดแบบ แคมป์ฮิลล์ของ ดร.รูคอร์ด สไตเนอร์

5. กลุ่มการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่ เช่น เสมลิกขาลัย ซึ่งมีอิทธิพลทางความคิดต่อผู้มีวิถีชีวิต แบบทางเลือก และเป็นแหล่งสำคัญในการพัฒนาแนวคิดแบบทางเลือก โดยการอบรมของเสมลิก ขาลัยจะมีขึ้นเป็นระยะตลอดทั้งปี และไม่มีกำกัควัดของผู้เข้ารับการอบรม

การจัดการศึกษาโดยครอบครัว

ความหมายของการศึกษาโดยครอบครัวในสังคมไทย เมื่อเทียบเคียงกับบทบัญญัติที่ เกี่ยวข้องในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 สรุปได้ว่า (ยุทธชัย เถลิ้มชัยและคณะ, 2547)

การจัดการศึกษาโดยครอบครัวคือการศึกษำขั้นพื้นฐานที่ครอบครัวจัดขึ้นตามสิทธิคุ้มครอง ของกฎหมาย โดยมีรูปแบบการจัดการศึกษาแบบใดแบบหนึ่งหรือทั้งสามรูปแบบของการศึกษาใน ระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยอย่างมีการเทียบ โอนผลการศึกษากันได้ การ จัดการศึกษาโดยครอบครัว สามารถดำเนินในสถานที่ศึกษาที่เรียกว่า “ศูนย์การเรียนรู้” ซึ่งมีสถานะ เป็นสถานศึกษาประเภทหนึ่งเช่นเดียวกับโรงเรียน และสถานพัฒนาเด็กปฐมวัย จึงมีสถานภาพ สิทธิ หน้าที่ และข้อพึงปฏิบัติต่าง ๆ ในความเป็นสถานศึกษาที่ทัดเทียมกัน และโดยพิจารณาความ เหมาะสมตามลักษณะเฉพาะที่มีความแตกต่างกันระดับหนึ่งด้วย

การจัดการศึกษาโดยครอบครัว อยู่ในการส่งเสริมสนับสนุนของคณะกรรมการและ สำนักงานคณะกรรมการเขตพื้นที่การศึกษา

ในขณะที่ (ร่าง) กฎกระทรวงว่าด้วยการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยครอบครัว ที่กำลัง ดำเนินการของกระทรวงศึกษาธิการ ได้มีนิยามความหมายของการจัดการศึกษาโดยครอบครัวไว้ว่า การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานที่บิดา มารดา หรือผู้ปกครองเป็นผู้รับผิดชอบจัดการศึกษาด้วยตนเอง โดยเป็นผู้สอนด้วยตนเองหรือเป็นผู้อำนวยการให้เกิดการเรียนรู้

พัฒนาการการจัดการศึกษาโดยครอบครัวในสังคมไทย

ในรายงานการวิจัย “การจัดการศึกษาโดยครอบครัวประสบการณ์านาประเทศ” (อมรวิรัช ณาครทรรพ, 2543) ได้สรุปปัจจัยหรือมูลเหตุสำคัญที่ทำให้การจัดการศึกษาโดยครอบครัวเป็นที่ นิยมแพร่หลายขึ้นเป็นอย่างมากในหลาย ๆ ประเทศ ซึ่งได้แก่

1. ความเสื่อมศรัทธาในระบบการศึกษา มองเห็นถึงความล้มเหลวไร้ประสิทธิภาพทั้งในตัว ระบบและบุคลากร

2. ความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีข่าวสาร ที่ทำให้ทุกคนมีโอกาสและเส้นทางเข้าถึง การศึกษาได้อย่างหลากหลาย ผู้เรียนสามารถกำกับวิธีการเรียนรู้ของตนเอง

3. ปัญหาเด็กและเยาวชนตลอดจนความรุนแรงในโรงเรียนที่เพิ่มมากขึ้นทุกวัน ทำให้พ่อแม่ผู้ปกครองมั่นใจในความปลอดภัยของโรงเรียนน้อยลงตามลำดับ

นอกจากนี้ ยุทธชัยและอุทัยวรรณ เถลิ้มชัย (2549, น.30) ได้ให้เหตุผลเพิ่มว่าเกิดจาก

- ปัญหาทางการศึกษาในระบบโรงเรียน
- อุดมคติทางศาสนา
- บุตรมีความต้องการพิเศษ
- สร้างสรรค์วิถีการเรียนรู้สอดคล้องกับโลกยุคใหม่
- ความจำเป็นของครอบครัว ย้ายบ้าน เปลี่ยนงาน ฯลฯ

โดยแสดงตัวอย่างของครอบครัวบ้านเรียนรุ่นบุกเบิก และรูปแบบการดำเนินงานการจัดการศึกษาแบบบ้านเรียนในปัจจุบัน

ตาราง 1 ตัวอย่างครอบครัวบ้านเรียนรุ่นบุกเบิก

ช่วงเวลา	ครอบครัวบ้านเรียน
ดำเนินการก่อนปี พ.ศ. 2530	ครอบครัวคุณพิภพ-รัชนี ธงไชย ครอบครัว นพ.โชติช่วง-วิจิตรา ชุตินธร
ดำเนินการหลังปี พ.ศ. 2535	ครอบครัว นพ.พร-จันทร์เพ็ญ พันธุ์โอสถ ครอบครัวคุณสยาม-สมพร พึ่งอุดม ครอบครัวคุณสาทร-จินตนา สมพงษ์ ครอบครัว ดร.เจษฎา-นिरาพร เหลืองแจ่ม ครอบครัวครูบาสุทธินันท์-ฉวี ปรัชญพฤทธิ์
ดำเนินการในช่วงรอยต่อของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542	ครอบครัวนาวาโทสุขสวัสดิ์-กนกกร สบายใจ ครอบครัวคุณอาทิตย์-สุกัลยา แดงพวงไพบูลย์ ครอบครัวคุณพรสรวง คุณวัฒนาการ

ตาราง 2 รูปแบบการดำเนินงานการจัดการศึกษที่บ้านเรียนในปัจจุบัน

ขั้นตอนการดำเนินงาน	รูปแบบ ลักษณะของการจัดการศึกษา
การลงทะเบียน	- สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาตามภูมิำเนาของครอบครัว - โครงการ โฮมสคูลในโรงเรียน - การศึกษานอกระบบโรงเรียน (กศน.)
การจัดการศึกษา	- ครอบครัวเดี่ยว - รวมกลุ่มครอบครัวแบบเครือข่ายประสานงาน - รวมกลุ่มครอบครัวแบบรวมศูนย์การจัดการ

ที่มา: คู่มือครอบครัว ก้าวแรกสู่บ้านเรียน หลักคิดและกระบวนการเข้าสู่การศึกษาโดยครอบครัว (Home School) หน้า 27

ในท่ามกลางความหลากหลายของวิธีการจัดการศึกษาเรียนรู้แบบบ้านเรียน ยุทธชัย เฉลิมชัย (2547) พบลักษณะร่วมที่เป็นแกนหลักหรือเป็นหัวใจของการเรียนรู้แบบบ้านเรียน ดังนี้

1. เป้าหมายการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์
2. เรียนรู้อย่างบูรณาการชีวิต
3. เรียนรู้ตามธรรมชาติและเต็มศักยภาพ
4. ครอบครัวเรียนรู้ร่วมกัน
5. วัดและประเมินผลตามสภาพจริง

อุทัย ดุลยเกษม, 2547 (อ้างใน ยุทธชัย เฉลิมชัย) นักการศึกษาท่านหนึ่งได้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับคุณสมบัติที่เหมาะสมของพ่อแม่บ้านเรียนไว้ โดยล้อตามตัวอักษร H-O-M-E ดังนี้

H (Head) สติปัญญา เป็นผู้สนใจวิธีคิด ระบบวิธีคิด ที่ไม่ใช่ความจำเพียงอย่างเดียว

O (Occupation) สัมมาอาชีพะ เลือกรที่จะมีวิถีการดำรงชีวิตจากการประกอบอาชีพการงานอย่างสุจริต ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม

E (Emotion) อารมณ์ มุ่งเน้นให้พัฒนาการทางอารมณ์ของเด็ก ความสงบเยือกเย็น ความมั่นคงเข้มแข็งในการเผชิญหน้าและแก้ไขปัญหา

กระบวนการเรียนการสอนโดยครอบครัว

จากงานวิจัยของ วริศรา วงษ์จำ (2544) กล่าวว่า กระบวนการเรียนการสอนโดยครอบครัว มีกระบวนการเรียนรู้ทั้งหมด 6 ด้าน ดังต่อไปนี้

1. ด้านปรัชญาและแนวคิดในการจัดการศึกษา พบว่าผู้เรียนรู้จักความชอบ ความถนัดของตนเอง มีเสรีภาพในการคิด การตัดสินใจ มีพัฒนาการที่เหมาะสมกับวัย และการดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง

2. ด้านจุดมุ่งหมายในการจัดการเรียนการสอน พบว่า มี 3 ประการ ดังนี้คือ ประการแรก ผู้เรียนมีความสุข ใฝ่รู้ ความคิดสร้างสรรค์ และคุณธรรม ประการที่สอง ผู้เรียนค้นพบตัวเอง และนำความรู้ความสามารถ ตลอดจนศักยภาพที่ตนมีออกมาใช้ได้ ประการที่สาม ผู้เรียนช่วยเหลือตนเอง และสังคมได้

3. ด้านการกำหนดเนื้อหาสาระ พบว่า ครอบครัวศึกษามาจากกรอบหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ พิจารณาตามความสนใจและพัฒนาการของเด็ก สิ่งที่อยู่ในวิถีชีวิตและสังคม จะไม่มีการกำหนดตารางเวลาที่ชัดเจน และปรับเปลี่ยนไปตามความเหมาะสม บางครอบครัวจะให้เด็กเป็นผู้กำหนด

4. ด้านการสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ พบว่า สถานที่ที่ครอบครัวใช้ในการจัดการเรียนการสอนมีทั้งที่บ้านและนอกบ้าน พ่อแม่ให้ความสำคัญต่อการจัดสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติตรงความสนใจเด็ก นอกจากนี้พ่อแม่มีการกำหนดเงื่อนไขและข้อตกลงร่วมกันกับลูก แรงจูงใจที่พ่อแม่นำมาใช้ในการกระตุ้นความสนใจของบุตร คือ เพื่อน จัดกิจกรรมที่น่าสนใจ บุคคลที่เป็นแบบอย่างที่ดี การใช้เทคนิควิธีการต่าง ๆ การพูดคุย จัดหาสิ่งต่าง ๆ มาให้

5. ด้านสื่อการเรียนการสอน พบว่า ครอบครัวใช้นั่งสื่อ สื่อที่เป็นของจริง โทรทัศน์ วิทยุ วีดิทัศน์ เทป ซีดีรอมและคอมพิวเตอร์ ประสบการณ์จริง สื่อประดิษฐ์ขึ้นมาประกอบการเรียนการสอน

6. ด้านการวัดและประเมินผล พบว่า ครอบครัวใช้วิธีการที่หลากหลาย ได้แก่ การประเมินโดยกลุ่ม ผลงานแฟ้มสะสมงาน การบันทึกของพ่อแม่และตัวเด็ก การลงมือปฏิบัติ การซักถาม การทำแบบฝึกหัดและแบบทดสอบ แต่ว่าการวัดและประเมินผลที่ครอบครัวส่วนใหญ่ใช้ คือ การประเมินโดยแฟ้มสะสมงานของผู้เรียน การบันทึกพัฒนาการทางด้านสติปัญญา อารมณ์และสังคม แล้วนำผลการประเมิน ไปให้โรงเรียนที่ขึ้นบัญชีเด็กไว้ หลังจากการประเมินผลแต่ละครั้งพ่อแม่ได้นำผลของการประเมินมาทบทวนเพื่อปรับปรุงการเรียนการสอน

2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ด้านบทบาทของพระสงฆ์ มีงานวิจัยของพระมหาธีระวุฒิ ธีรชมุโม (2543) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ สื่อบุคคลในการชี้แนะและปลูกจิตสำนึกของประชาชนบท เพื่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่า ภูมิหลังของพระสงฆ์ในด้านพรญา การศึกษาสาย

พระปริยัติธรรมแผนกธรรม และการศึกษาสายสามัญศึกษา ไม่มีความสัมพันธ์กับบทบาทของ พระสงฆ์ในการชี้นำและปลุกจิตสำนึกประชาชนชนบท เพื่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการ อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พระสงฆ์ในการชี้นำและปลุกจิตสำนึกประชาชนชนบท เพื่อการมีส่วนร่วม ของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ คือ พระสงฆ์ส่วนใหญ่มีพรญา และมีการศึกษาสาย ปริยัติธรรมแผนกธรรมอยู่ในระดับสูง แต่ในขณะที่การศึกษาสายสามัญของพระสงฆ์ส่วนใหญ่จะ อยู่ในระดับต่ำ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระสงฆ์ยังต้องอาศัยปัจจัยอื่นๆ เป็นส่วนช่วยเสริมบทบาทของ พระสงฆ์เองอยู่แล้ว อาทิเช่นการมีบุคลิกภาพที่น่าเคารพนับถือ ความสุขุมรอบคอบ ความมีเมตตา ความสุภาพอ่อนโยน การมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ตลอดจนจริยวัตรที่งดงามสม่ำเสมอของพระสงฆ์เอง

ทวี สุทธารมณ (2536) ได้ศึกษาเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน ในโครงการ อบรมประชาชนประจำตำบล จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ทั้งฝ่ายบรรพชิตและฆราวาสมีความเห็น สอดคล้องกันว่า สถาบันสงฆ์ควรเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนทั้งทางด้านจิตใจและด้าน วัตถุ ทางมหาเถรสมาคมก็ได้มีนโยบายส่งเสริมสนับสนุนให้คณะสงฆ์ปฏิบัติ ฝ่ายรัฐบาลก็ สนับสนุนทางด้านงบประมาณและอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติงาน ส่วนความสอดคล้อง ระหว่างกิจกรรมของโครงการกับแนวความคิดนโยบายนั้น ยังไม่มีความสอดคล้องเพราะกิจกรรมที่ ปฏิบัติส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของการเทศนาอบรมสั่งสอน สำหรับปัญหาของการดำเนินงาน พบว่า งบประมาณที่ได้รับไม่เพียงพอ ระยะเวลาที่ได้รับเงินอุดหนุนไม่เหมาะสม นอกจากนี้ คณะกรรมการฝ่ายฆราวาสส่วนใหญ่ไม่เข้าใจนโยบายของโครงการ

ประสพสุข พันธุ์ประยูร (2535) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับ บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้จังหวัดภาคเหนือของไทย พบว่าพระสงฆ์เป็นผู้นำท้องถิ่นที่มีบทบาทสำคัญในการ ฟื้นฟูอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยที่ชาวบ้านมีความศรัทธาเป็นพลังในการอนุรักษ์ และพยายามที่จะ สร้างความเข้าใจให้กับชุมชน ให้เกิดความสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และดำเนินชีวิตตาม หลักธรรมของพระพุทธศาสนา เช่น สิต 5 พรหมวิหาร 4 อริยสัจ 4 และสังคหวัตถุ 4

จุลทอน สะอาด (2545) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการ อนุรักษ์ป่าชุมชน พบว่า ลักษณะพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมบางประการของประชากร กลุ่มเป้าหมายที่มีอายุตั้งแต่ 40-60 ปี มีอาชีพเกษตรกรรมและส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีประสบการณ์ใน ด้านการให้ความรู้ เคยรู้จักกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมป่าชุมชน และนอกจากนี้ลักษณะพื้นฐานทางด้าน เศรษฐกิจและสังคม ยังมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชนปาง สักได้แก่ การรับรู้ข่าวสาร การอนุรักษ์ การมีประสบการณ์ด้านการอบรมและความสัมพันธ์กับ เจ้าหน้าที่ส่งเสริมป่าชุมชน

สำหรับเสาวลักษณ์ กุศลทรามาส (2544) ได้ทำการศึกษากลวิธีการสร้างจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชน พบว่า จิตสำนึกในการรักษาป่าของชุมชนเกิดจากการปลูกฝังของแกนนำหมู่บ้าน ที่ต้องการกันพื้นที่บางส่วนให้เป็นป่าทำเลเลี้ยงสัตว์โดยอาศัยพื้นฐานทางสังคม เช่น ระบบเครือญาติ ระบบอาวุโสที่ผู้น้อยจะให้เกียรติและนับถือผู้อาวุโส หรือผู้ที่เข้ามาอยู่ในหมู่บ้านก่อน การเป็นคนบ้านเดียวกัน มาจากถิ่นฐานเดียวกันเป็นตัวส่งเสริมให้ชาวบ้านเห็นชอบ นอกจากนี้การที่ชุมชนต้องประสบปัญหาพร้อมกัน คือการแย่งชิงทรัพยากรป่าไม้ในหมู่บ้านจากบุคคลภายนอก ที่ก่อให้เกิดความแห้งแล้งส่งผลกระทบต่อการประกอบอาชีพด้านการเกษตรและการดำรงชีพ เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่กระตุ้นจิตสำนึกของชาวบ้าน ให้ร่วมกันต่อต้านสัมปทานทำไม้ รวมไปถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการดำเนินงานจัดตั้งป่าชุมชนที่ช่วยให้ชาวบ้านรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของ และได้รับประโยชน์จากการมีป่าชุมชน เช่น เกิดความชุ่มชื้น สร้างชื่อเสียงให้กับหมู่บ้าน เป็นที่รู้จักของบุคคลภายนอก

นอกจากนั้น กนิษนาจ หลิมสวัสดิ์ (2543) ทำการศึกษาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของราษฎรในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และการพึ่งพิงป่าชุมชน โศกสะอาด อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์พบว่า โครงสร้างพื้นฐานของชุมชน ได้แก่ ไฟฟ้า คมนาคม การประกอบธุรกิจในหมู่บ้าน แหล่งไม้ใช้สอย เชื้อเพลิง สัตว์เลี้ยง ใช้งานและสิทธิในที่ดินทำกิน การสาธารณสุข แหล่งน้ำกินน้ำใช้มีสูงในขณะที่การประกอบอาชีพ การมีงานทำ และการคุ้มครองด้านการรักษาพยาบาล และการให้ความรู้ด้านคุณภาพชีวิตค่อนข้างต่ำ นอกจากนี้การเป็นสมาชิกในกลุ่ม การมีความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ซึ่งจะเป็นการเสริมสร้างพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนให้เข้มแข็ง ดังนั้นจึงควรส่งเสริมและสนับสนุนให้ราษฎรมีแรงงานในการประกอบอาชีพเสริมเพิ่มขึ้น เช่น ทอผ้า ทำวิกผม ทำเครื่องจักสาน เป็นต้น โดยเฉพาะในครัวเรือนที่มีแรงงานน้อย

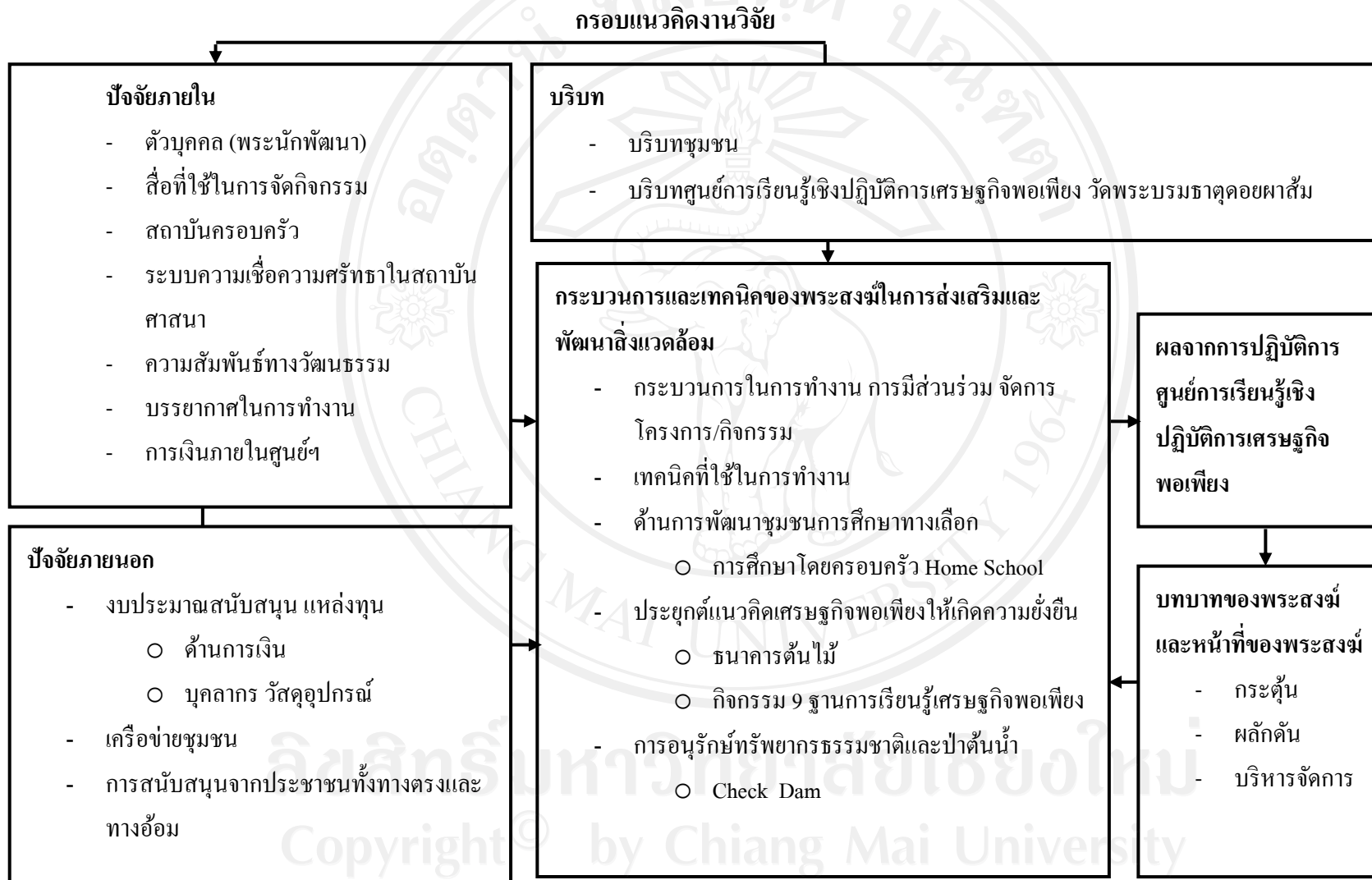
สรุป ภาพรวมจากการศึกษาทบทวนแนวคิดต่างๆ ก็ทำให้ทราบวาทะบทาของพระสงฆ์ นอกจากจะทำกิจของสงฆ์ ยังสามารถประยุกต์บทาบทาของพระสงฆ์ เข้ามาใช้ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยใช้หลักพระพุทธศาสนาเข้าไปดำเนินการอย่างมีส่วนร่วมกับทางภาคประชาชน ซึ่งหากมองในภาพรวมแล้วสามารถประยุกต์ใช้กับทางหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่เป็นแนวทางพัฒนาแบบวิถีพุทธ และสามารถทำให้เกิดความยั่งยืน โดยการเชื่อมโยงเข้ากับการศึกษาที่มาจากแนวคิดดังกล่าวมาแล้ว ทั้งนี้ต้องอาศัยความต่อเนื่องของการพัฒนาอย่างจริงจัง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Copyright© by Chiang Mai University

All rights reserved

ภาพ 1 กรอบแนวคิดงานวิจัย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Copyright© by Chiang Mai University

All rights reserved